

Complicaties rond twee gemengde huwelijken in Heerlen gedurende de Staatse tijd

DOOR W.A.J. MUNIER

Een flink aantal jaren geleden publiceerde ik een reeks aantekeningen bij de Doop-, Huwelijks- en Overlijdensregisters van Breust-Eijsden in de Staatse tijd [1656-1795],¹ gevolgd door een aparte beschouwing over: De toepassing van het Ehtreglement in de Landen van Overmaas en de neerslag ervan in de trouwregisters 1656-1683.² Sindsdien heb ik mij vele malen beziggehouden met dezelfde themata. Ik wijdde onder meer een omvangrijke studie aan gemengde verbintenissen in de Staatse Landen van Overmaas en analyseerde daarin de maatregelen zowel van de burgerlijke als van de dominante kerkelijke overheden om dergelijke verbintenissen te bestrijden danwel er regelingen voor te treffen, en bestudeerde het effect ervan op verschillende plaatsen waar het simultaneum in gebruik was. De betreffende studie heeft als titel: Gemengde verbintenissen en huwelijken in Maastricht en de Landen van Overmaas gedurende de Staatse overheersing [1632-1795].³ Het aan Heerlen gewijde onderdeel volgt hier en betreft de perikelen rond een tweetal huwelijken van 1724 en van 1763.

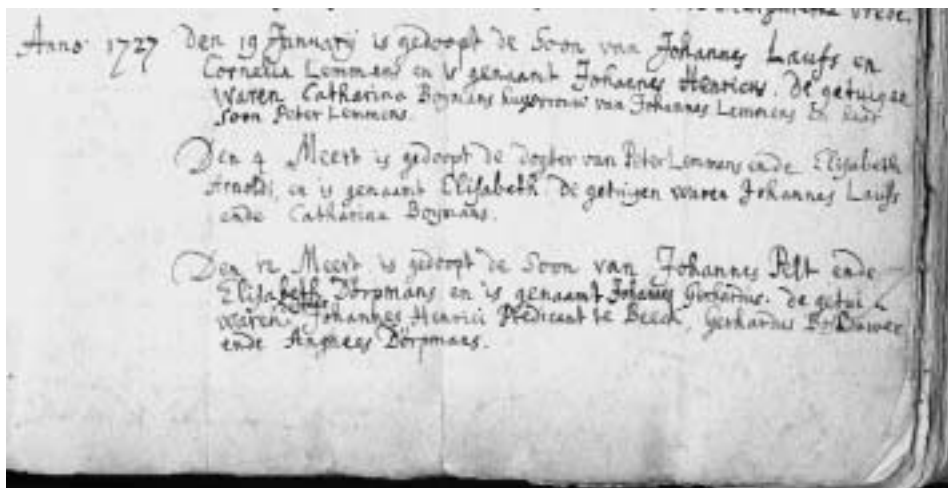
Het huwelijk van Pieter Lemmens

Op 20 oktober 1724 gingen Pieter Lemmens en Elisabeth Arnoldi in Maastricht in ondertrouw.⁴ Hij was gereformeerd, zij rooms-katholiek. Hij was uit Heerlen afkomstig, waar hij in 1716 in het lidmatenregister van de gereformeerde gemeente was opgenomen. Hij vestigde zich voor werkzaamheden in Maastricht en kreeg bij zijn vertrek daarheen een attestatie over zijn lidmaatschap onder datering van 27 december 1716 mee voor de administratie aldaar.⁵ Ook Elisabeth Arnoldi was uit Heerlen afkomstig.⁶ Ik heb niet kunnen achterhalen of zij haar toekomstige echtgenoot nog in Heerlen had leren kennen. Zij was hem in ieder geval naar Maastricht gevolgd en had met hem gemeenschap gehad en als gevolg daarvan was zij in verwachting geraakt. Het kind kwam ter wereld in Maastricht en werd daar op 26 november

1724 in de gereformeerde gemeente gedoopt.⁷

Over die zwangerschap was eerder al het nodige te doen geweest. De twee geliefden wensten te trouwen en presenteerden zich op 20 oktober voor de ondertrouw bij de kerkenraad. Hoe deze daarop reageerde staat te lezen in het verslag van de vergadering waarop dit gebeurde.⁸ Ik laat de tekst van dit verslag hier volgen: *'Seekere Pieter Lemmens sig latende in ondertrouw opnemen met een paeps vrouwmensch heeft sij wel beloofd dat alle de kinderen uijt dit huwelijk te winnen sonder onderscheijd van sexe in de gereformeerde religie sullen werden opgevoed, dog is niettemin hij wegens dese en nog andere gegeven ergernis van belede ontijdige bijslaap van den H. Avondmaal gesuspendeert tot dat over 't een en 't andere blijk van leetwees en voldoening aen de vergaderinge sal gegeven hebben.'*

Met de vrouw in haar laatste maanden zat het dus wel goed. Zij had beloofd dat al de

Notulen van de consistorievergadering 1 april 1763, waaruit het ongenoegen van de kerkenraad met de situatie blijkt.

kinderen die uit het huwelijk geboren zouden worden in de gereformeerde religie zouden worden opgevoed. Dat dit zonder onderscheid van sekse zou gebeuren was mooi meegenomen. Het is niet waarschijnlijk dat de suggestie daartoe van de man gekomen was. Zij stamde veeleer uit het brein van de heren van de kerkenraad.⁹ De toezegging van de vrouw zou, zoals we nog zullen zien, een lange staart krijgen.

Met de man lag het anders. Hij werd om wille van zijn euveldaad, de ontijdige bijslaap, zoals het heet, met een censuur getroffen. Hij zou voorlopig van de avondmaalstafel geweerd worden en dit zou voortduren totdat hij openlijk zijn leedwezen over de begane zonde zou hebben betuigd en daarover aan de kerkenraad genoegdoening zou hebben verschaft.¹⁰ Wat men zich daarbij voorstelde blijft natuurlijk duister. Werde misschien bedreigd met het niet doorgaan van het huwelijk? In ieder geval zagen de twee zich genoodzaakt beroep te doen op de Raad van Brabant en deze beschikte op 27 oktober gunstig voor het paar, zoals te lezen staat in de akten van de kerkenraad van 17 november.¹¹ Het huwelijk ging dus door. Het werd gesloten op 26 november 1724.¹² Op dezelfde dag werd het

kind, dat enkele dagen tevoren ter wereld was gekomen, onder de naam Johannes gedoopt.

De vrouw raakte opnieuw in verwachting, maar dit kind, een dochtertje ditmaal, werd na de terugkeer van de moeder naar Heerlen daar geboren, waar het op 4 maart 1727 onder de naam Elisabeth gedoopt werd.¹³ De vader verbleef nog enige tijd langer in Maastricht, waarschijnlijk in verband met de afwikkeling van zijn werkzaamheden aldaar. Hij volgde zijn vrouw naar Heerlen op 4 april 1727, voorzien van een attest van de gemeente Maastricht aan de zuster gemeente van Heerlen.¹⁴ Er zijn redenen om aan te nemen dat de censuur die over hem was uitgevaardigd, inmiddels was opgeheven. Hij kwam dus weer als belijdend lid in de gemeente Heerlen te boek te staan.

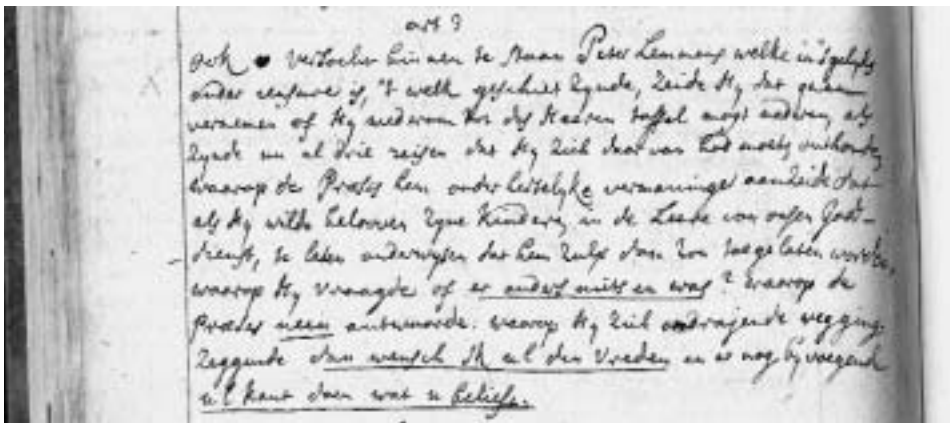
Problemen met de kerkenraad van Heerlen in 1735

Een aantal jaren bleef het rustig in Heerlen en werd er bijgevolg niets nadeligs over hem en zijn gezin opgetekend in de akten van het consistorie. Dat werd volkomen anders in 1735, toen op een speciaal op 8 april bijeengeroepen vergadering van de kerkenraad verslag

werd gedaan van het in verband met de aanstaande viering van het Heilig Avondmaal onder de gemeenteleden verrichte onderzoek, waarbij Pieter Lemmens 'in ongunstige zin' werd bevonden.¹⁵ De daaraan gewijde tekst laat ik hier in zijn geheel volgen om ook langs die weg de bemoeienis van dit instituut met de gemeenteleden goed te doen uitkomen. De vergadering werd bijeengeroepen, zoals in art. 1 wordt uiteengezet, om in verband met de op de eerstvolgende zondag te houden dienst van het heilig Avondmaal het verslag te aanhoren van de door predikant ds Henricus Crena¹⁶ en ouderling Johan Jacob Pelt¹⁷ in verband daarmee gehouden huisbezoeken. Als eerste wordt daarin uitvoerig verslag gedaan van het bezoek bij het gemeentelid Peter Lemmens. Dit verslag luidt als volgt:

'Acta Consistorii gehouden den 8 April 1735 Art. 1 ... Waaromtrent zij berichteden dat zij Peter Lemmens ernstig hadden aangesproken overmits hij alle zijn kinderen met de vrouw, welke paapsch is, liet ter kerke gaan.¹⁸ Dat alle vermaningen, betuigingen en waarschouwingen niet vermogt hadden om hem te doen beloven van zulks in 't toekomstige te beletten, en in tegendeel de kinderen met zich te doen gaan en aan 't onderwijs in de gronden onser religie over te geven. Ja dat zij niet anders als harde woorden en roem van de vrouw in des

mans presentie hadden gehoord, zeggende in der ewigheid niet te zullen gedoogen dat een eenig van haare kinderen in de gereformeerde religie zoude opgetrokken worden. Zodanig dat eindelijk de predikant met den ouderling zonder enige verrichtinge vol van droefheid en smerten hadden moeten vertrekken. Weshalven zij goet gevonden hadden hem nog eens te laten roepen voor dese vergaderinge om te zien of men mogelijk nog iets op hem mogt kunnen winnen. Alwaar hij gecompareert zijnde heeft de praeses hem nog ernstig en tegelijk vriendelijk aangesproken om dog van dit verkeert bestaan afstand te doen en dese vergaderinge versekeringe te geven van alle zorge en neerstigheid in 't werk te stellen, dat zijne kinderen van de paapsche afgoderije teruggehouden en in onse religie onderweesen wierden. Vertoonende dat hij daartoe verplicht was, niet alleen uit kracht zijner beleidenisse, door welke hij bekende onse religie de waare en op Gods woord gegronde te zijn, en door zijne belofte, welke hij als eedtswijse gedaan had, wanneer hij die kinderen door den doop onser gemeente had laten inlijven om ze in de leere onser kerk te onderwijsen, maar ook door die bijzondere belofte welke zijne vrouwe Elisabeth Arnoldi voor den kerkenraat van Maastrigt bij hunne ondertrouw den 20 October 1724 gedaan had van alle kinderen uit dit huwelijk te winnen,

Aantekening van de consistorievergadering van 12 oktober 1735 van Heerlen waarin Peter Lemmens het avondmaal geweigerd wordt.

zonder onderscheit van sexe, in de gereformeerde religie te zullen laten opvoeden.¹⁹ Van welke belofte de vergaderinge een extract van Maastrigt gekregen hebbende hem dezelve van woord tot woord voorlaze. Edog alle dese en alle andere bedenkelijke motiven en vermaningen waren vruchteloos. Wanneer eindelijk de kerkeraat, naar dat hij buiten gestaan en wederom ingeroepen was, hem hare resolutie, ondertusschen genomen, bekent maakte, dat hij zich van des Heeren h. Avondmaal zou hebben te onthouden en wel tot de tijd, dat hij met der daat toonde zijne beloften na te komen en zijne kinderen in onse leer en Godtsdienst zou opvoeden en onderwijzen.²⁰ Over welke bekentmaakinge hij zich zeer verstoort toonde, latende zich zelfs vele onbedachtzame woorden ontvallen, dog nam dezelve eindelijk met een soort van verachtinge aan. Gaande daarop met een gramsteurig gemoet weg.'

Daar hoeft dus niets aan toegevoegd te worden. Het staat er allemaal tot in detail. Het euvel was dat de vrouw de kinderen meenam naar de roomse diensten en niet van plan was daar een eind aan te maken. Het liep dus uit op een censuur, dezelfde die de man tijdens zijn verblijf in Maastricht was overkomen. Hij had de kerkenraad woedend verlaten. Zoveel was wel duidelijk dat hij niet in staat was gevolg te geven aan wat van hem verlangd werd: zijn kinderen voortaan mee te nemen naar de eigen kerkdiensten en zorg te dragen dat zij in de gereformeerde religie zouden worden opgevoed. Hem was te verstaan gegeven dat hij daartoe niet alleen krachtens zijn eigen geloofsovertuiging verplicht was, maar bovendien krachtens de beloften dienaangaande die hij en zijn vrouw, 'eedtsgewijze', zoals het heette, al bij de ondertrouw en de doop van de kinderen hadden afgelegd. De sta in de weg daartoe was de eigen vrouw, die resoluut had verklaard daartoe nooit en te nimmer bereid te zijn.²¹ Hij wist zich niet bij machte daar verandering in te brengen.

Niettemin wordt uit zijn eigen gedragingen duidelijk dat hij zijn gereformeerd geloof trouw wenste te blijven. Dit wordt duidelijk

uit het verslag van een op 12 oktober 1735 gehouden consistorievergadering.²² Onder art. 3 leest men daar: *'Ook versocht binnen te staan Peter Lemmens, welke in 's gelijks ondercensure is. 't Welk geschiet zijnde zeide hij dat quam om te vernemen of hij wederom tot des Heeren taffel mogt naderen, als zijnde nu al drie reizen dat hij zich daarvan had moeten onthouden. Waarop de praeses hem onder hertelijke vermaninge aanzeide dat als hij wilde beloven zijne kinderen in de leere van onsen Godtsdienst te laten onderwijzen, dat hem zulx dan zou toegelaten worden. Waarop hij vraagde of er anders niets en was? Waarop de praeses neen antwoordde. Waarop hij zich omdreijende wegging, zeggende: Dan wensch ik ul(ieden) den vreden en er nog bijvoegende: Ul. kant doen wat u belieft.'* Met deze herhaling van de eerder genomen maatregel gingen partijen uiteen en verdween deze zaak uit de akten.

Het gemengde huwelijk van Jacob Eijkeboom

Dit huwelijk kwam ik op het spoor via de consistorieakten van de gereformeerde gemeente Heerlen.²³ Ik laat daarom ter introductie de betreffende passage uit de Acta Consistorii gehouden den 1 April 1763, onder art. 3 hier volgen: *'Den toestand der gemeente in overweging genomen zijnde wierd door alle leden betuigt dat hun niets bekend was ten opzichte van de ledematen derzelve om hier voortgedragen te worden. Dog wierd egter voortgebracht ten opzichte van een persoon, die wel geen lidmaat der gemeente is, egter tot nu toe beledenisse van de gereformeerde religie gedaan heeft, namelijk Jacobus Eijkeboom, zijnde canonier in het corps artilleristen in dienst van den Staat.²⁴ Dat die persoon alle somers en den meesten tijd van het jaar zich met verlof hier opgehouden hebbende buiten huwelijk twee onegte kinderen geteelt had met Aleth Kerkhofs. Dat hij egter in den voorledenen somer met die persoon voor de justitie, hoewel zij paapsch is, getrouwt was.²⁵ Dat dezelve onlangs wederom een kind gebaart had. Dat de*

vader Jacob Eijkeboom dat kind door den Roomschen Pastor had laten doopen, gelijk te voren ook geschiedt was omtrent de twee voorgaande onegte.²⁶ Dat hij ten overstaan van twee getuigen als vader den voorsz. pastor verzogt had om hetzelfde te dopen, welk zulks ook gedaan had. Dit alles met veel uitvoeringe vernomen zijnde is goet gevonden deze zo ergerlijke zaak aan den Heer Dr(ossaard) dezes Lands bekent te maken, met bijgevoegt verzoek aan den armen dezer gemeente moge betaalt worden het derde part der amende wegens het verwekken van twe kinderen buiten huwelijk en dat Zijn Edele het zodanig mogt zoeken te dirigeren, dat deze delinquant behoorlijk moge gecorrigeert worden met reden van zijn huwelijk met een paapsche persoon begeben en zijn kind op voorzeide wijze aan den Roomschen priester ter doop aangeboden en heeft laten dopen.'

Er was dus aan dit huwelijk het een en ander voorafgegaan. Tijdens zijn verlof had de kanonnier met zijn vrijage met de roomse Aleida Kerckhofs twee kinderen verwekt, die allebei door de pastoor van Heerlen gedoopt waren. Het eerste kind was een jongen die naar zijn vader onder de naam Jacobus werd gedoopt op 25 juni 1760, en het tweede werd onder de naam Anna Mechtildis ten doop gehouden op 22 november 1761.²⁷ Pastoor Morees had beide dopelingen in het doopregister opgenomen onder vermelding dat het onwettige kinderen waren. Beide geliefden hadden zich vervolgens enkele maanden later bij de schepensbank gepresenteerd voor een huwelijkssluiting. Dat vond plaats begin februari 1762.²⁸ Op 6 februari werd geheel volgens voorschrift de toestemming voor dit voorgenomen huwelijk overgelegd van een zekere kapitein Amman, bevelvoerend officier van de legerafdeling bij welke de kanonnier diende. Er volgden wat complicaties, omdat 's mans moeder maar weinig zag in de toekomstige roomse schoondochter en bepleitte dat het huwelijk geen voortgang zou vinden, maar uiteindelijk had zij, zij het met tegenzin, haar toestemming gegeven.²⁹ Een en ander bracht ook de sche-

pensbank enige tijd in verlegenheid, maar ten slotte verleenden de heren schepenen op 22 maart 1762 toestemming om beide geliefden in ondertrouw op te nemen. Men had – afgaande op de aantekening die dit besluit 'actum in judicio' van bedoelde datum vergezelde – rekening gehouden met de mogelijkheid dat het niet doorging. Deze aantekening luidde: 'Wetend dat hij met de persoon waarmee hij zich in ondertrouw wenst te begeben al twee kinderen heeft en die hij op allerhande voorstellinge [die persoon] niet wil verlaten, staan schepenen toe dat hij zich met Aleth Kerckhofs in ondertrouw begeeft mits de proclamaties plaats hebben in overeenstemming met het genoemde plaacaat van zes tot zes weken, waarna hij in huwelijke staat zal mogen bevestigd worden.'

De heren verbonden er, zoals duidelijk wordt, de voorwaarde aan dat de voorgeschreven drie proclamaties of roepen zouden plaatsvinden overeenkomstig de resolutie van de Staten-Generaal van 3 juni 1750.³⁰ Daarin werd bepaald dat deze telkens om de zes weken zouden plaatshebben om trouwlustigen die een zogeheten ongelijke verbintenis zouden aangaan, een tijd voor bezinning te verlenen. Strikt genomen was dit in het onderhavige geval niet verplicht, omdat beiden de leeftijd waarvoor dit voorschrift letterlijk was bedoeld, al overschreden hadden. Het voorgeschrevene was namelijk slechts van kracht voor jongelieden die de leeftijd van 25 voor de man en die van 20 voor de vrouw nog niet bereikt hadden. Jacobus Eijkeboom was echter van 1729 en zijn geliefde van 1737.^{31, 32} Men had dus kennelijk een extra voorzorg willen inbouwen. Het huwelijk ging echter door en werd vermoedelijk half juni gesloten.³³

Legitimatie van de kinderen

Op 11 maart 1763 was er dus een derde kind gekomen en dit werd onder de namen Anna Catharina op genoemde dag door pastoor Morees gedoopt. Het werd als volgt geregistreerd: 'Anna Catharina legitima Jacobi Eijkeboom acatholici et Aletha Kerckhofs roma-

den overlijden van den overleden vader van de gemene gemene
 243
 Doopboek der Gemeente in overwegende gemene tijde, wordt hier alle leden bevestigd
 dat men niet bekent was van opdrift van de bekekenen der ziele, en hier overzagen
 te worden, maar dat de veel men eerst eerst, dat de ziele in overzigtigen toestand
 bleef. Nog eene ander overzichten ten opdrift van een pastoor die wel geen
 bevestigd des gemeente is, eger tot in die bekekenen van de gereformeerde religie
 gedien heeft, namelijk Jacobus Eijckboom, ziele bevestigd in den Eerz. Aankomsten
 in d'ingte van den Boek, dat die pastoor alle overzichten en de meeste tijd van het jaar
 ziele een verlot hier opgehouden hebben, welke bevestigd was omgekeerd geleerd
 het niet alle bevestigd, dat hij eger in des overzichten, onder het opdrift van de
 pastoor, bevestigd te paapje is, gebouwt was die bekekenen onlangs, waarom een kind
 gebouwt was, dat de overzichten Jacobus Eijckboom, dat kind was van den Roonpiter Pastoor
 hier alle doopen, ziele te over niet geschied was, om dat het de twee overzichten en
 eger, dat hij in ten overzichten van twee gebouwen is, onder den overzichten Pastoor van d'ingte
 en hier bekeken te doopen, welke alle ook gebouwt was.
 Dit alles met veel overzichten van den overzichten, is juist gevonden, dat de overzichten
 teke boek van de Heer D. B. B. Landt bekeken te maken met de overzichten van d'ingte
 dat men de overzichten der Gemeente nog bekeken welke de derde part der amende overzichten
 ten vermakken van twee kinderen, welke bevestigd is dat hij alle ten bekekenen
 doeken te doopen, dat de bekekenen bekekenen moge ge- overzichten welke, omke
 hij in d'ingte met een pastoor pastoor bekeken, en hij kind op overzichten eger
 van den Roonpiter pastoor ten d'ingte overzichten en heeft alle doopen.
 244
 Substant hier door de bekekenen rapporteerde Pastoor en overzichten overzichten
 dat hij overzichten 242 overzichten bekekenen, de bekekenen van d'ingte. Met d'ingte
 overzichten, ten bekekenen in de bekekenen bekekenen, en ten overzichten bekekenen ziele van d'ingte
 d'ingte bekekenen te bekekenen, tot de tijd van d'ingte van overzichten overzichten ten bekekenen
 gegeven ten bekekenen van overzichten ziele van den Pastoor of bekekenen overzichten aan
 welke, overzichten in bekekenen van overzichten bekekenen te bekekenen, ten bekekenen
 der bekekenen bekekenen bekekenen te bekekenen worden. Pastoor van overzichten overzichten te bekekenen
 gevonden, ook is hij overzichten bekekenen de Gemeente. Overzichten overzichten, overzichten, overzichten
 bekekenen.
 245
 En d'ingte de bekekenen overzichten in de bekekenen en d'ingte.

Doopinschrijvingen waarbij de legimitatie van de kinderen van het echtpaar Eijckboom genoteerd staat.

no-catholicae'.³⁴ De pastoor maakte van de gelegenheid gebruik om de aantekening omtrent de twee eerder geregistreerde kinderen van dit echtpaar te voorzien van de aanvulling: 'legitimato en legitimata per matrimonium' [door een huwelijk gelegitimeerd]. In het overlijdensregister van de parochie staat het overlijden van dit derde kind op 26 mei 1763 geregistreerd.³⁵

Het was deze derde doop door de pastoor die aanleiding gaf tot de bemoeienis van het consistorie op 1 april 1763. Men maakte op deze vergadering het ongenoegen kenbaar met

deze ergerniswekkende gebeurtenissen. Men stond daar echter machteloos tegenover, omdat de schuldige geen belijdend lidmaat was van de gereformeerde gemeente en bijgevolg de mogelijkheid van sancties niet aanwezig was. Zoals we gezien hebben, werd de zaak daarom doorgespeeld naar de drossaard. Deze moest maar een mogelijkheid tot correctie zien te vinden. Wel was men er uitdrukkelijk op bedacht een overdracht van een derde van de amende die stond op het verwekken van onechte kinderen, ten gerieve van de diakoniekas te verkrijgen. Wat dit beroep op de

drossaard heeft opgeleverd, heb ik niet kunnen achterhalen. Ik acht het niet waarschijnlijk dat daar positief op gereageerd is. In ieder geval is er in de consistorieakten niets van te merken.

Het huwelijk werd verder verrijkt met nog een zestal kinderen. Ik laat daarvan de namen en de doopdata hier volgen:³⁶ *Joannes Franciscus* 31-5-1764; *Joanna Catharina* 13-11-1766; *Joannes Petrus* 17-5-1768; *Anna Catharina* 14-15-1770; *Joannes Thomas* 20-11-1772; *Fredericus* 7-10-1775.

Het moge duidelijk zijn dat de vele Joannesen en de naam van de tweede Anna Catharina refereren aan de voornamen van de ouders van de vrouw. Zij worden beide vermeld bij de registratie van de doop van Aleida op 14-9-1737. Wie de hele reeks namen doorneemt, komt tot de ontdekking dat die van de ouders van de echtgenoot niet voorkomen. Die droegen de namen van Hendrik en Susanna, zoals vermeld bij de doop van Jacobus Eijkelboom.³⁷ De wel voorkomende namen zijn de algemeen in roomse kring gangbare. Vormt dit een aanwijzing dat de man voor dit soort zaken van zijn vrouw afhankelijk is geweest? Was hij dat in meerdere opzichten? En ging hij met vrouw en kinderen naar de roomse kerk? Dit soort vragen moeten onbeantwoord blijven. Wel zijn er aanwijzingen voor dat de man op zijn manier trouw bleef aan het door hem beleden geloof. Pastoor Morees tekent dan ook bij de registratie van de hele reeks kinderen aan dat zij een niet-katholiek tot vader hadden. Een gezamenlijke kerkgang wordt daarmee hoogst onwaar-

schijnlijk. De mensen van de gereformeerde gemeente letten scherp op de gedragingen van hun geloofsgenoot en die trokken, zoals we gezien hebben, de aandacht van de bewakers der rechtzinnigheid in het consistorie. Dat haalde op zijn beurt weinig uit. De ergernis over de gang van zaken binnen het beschreven gezin zullen wel navenant gebleven zijn.

Is het toeval, heb ik mij bij het doornemen van de akten afgevraagd. Over nog een Eijkenboom komen er in de consistorieakten van hetzelfde jaar 1763 nog enkele negatieve mededelingen voor. In de veronderstelling dat het eventueel een familielid van de hier besproken echtgenoot was, geef ik hier de tekst van wat meegedeeld wordt onder art. 4 in de akten van 7 October 1763: *'Bragt de predikant in dat Abraham Eijkeboom, welke ook wekentliks alimentatie van de diakonie geniet, zeer traag was in 't bijwonen van de openbare Godsdienst, gelijk ook zodanig zijne gehele huishoudinge was. Dat hij zijne kinderen ook niet aanbiedt om catechiseert te worden. Alles in overweginge genomen zijnde, is goetgevonden dat de predikant hem door den koster aan zijn huis mogt laten ontbieden, om hem wegens zijn pligtversuim te bestraffen en te vermanen tot ernstiger bijwoninge van den openbaren Godsdienst, vooral om zijne kinderen tot het bijwonen der catechisatie te verplichten met bijvoeginge, dat ingeval hij in dit pligtversuim voortgaat men dan zal genootzaakt zijn hem niet langer uit de armemiddelen te bedeelen.'*

Er staat niet in de akten of deze vermaning succes heeft gehad dan wel of de aangekondigde strafmaatregel doorgang heeft gevonden.

Noten:

1. Zie PSHAL 120 [1984] 245-283; ook verschenen in: *Uit Eijdsens Verleden*, nr. 26 [juli 1984] 4-15, nr. 27-28 [november 1984] 24-37 en nr. 29 [maart 1985] 14-18.
2. PSHAL 125 [1985] 69-103.
3. Besproken worden hierin de maatregelen die door zowel de burgerlijke als kerkelijke overheden werden genomen om het euvel te bestrijden met o.m. een analyse van de hierna te noemen resolutie

van de Staten-Generaal van 3 juni 1750. Daarna volgen voorbeelden uit de praktijk van gereformeerde gemeenten van Eijdsen, Gulpen, Heerlen, Margraten, Meerssen en Valkenburg.

4. GA Maastricht, Archief van de Ned. Herv. Gemeente Maastricht [afgekort Arch NHGMA], DTB inv.nr. 112, f.28 onder 20 oktober; zie ook inv.nr. 174 met de protocollen van ondertrouw en trouw over

de jaren 1723-1736. In de marge staat op beide plaatsen een doorgestreepte en daardoor onleesbaar geworden tekst die ongetwijfeld betrekking zal hebben gehad op het delict waaraan de bruidegom zich had schuldig gemaakt.

5. Zie in genoemd archief het Lidmatenregister over de jaren 1690-1818 onder inv.nr. 154.

6. In genoemd ondertrouwregister staat: 'beyde geboortig van Heerle en woon[en]de alhier'.

7. GA Maastricht[GAM], DTB inv.nr. 102, f.175e; het werd geregistreerd als Johannes, zoon van Pieter Lemmens en Elisabeth Aerlondis [sic].

8. GAM, Arch NHG Ma, inv.nr. 112, f.387 met in de marge de aantekening: '*suspensie van Peter Lemmens*'.

9. Dit gebeurde om de pas af te snijden aan de veel voorkomende regeling dat de jongetjes in de religie van de vader, de meisjes in die van de moeder moesten worden grootgebracht.

10. In GAM, Arch NHG Ma, inv.nr. 112, f.455 is onder art. 1 sprake van een andere gemengde verbintenis, waarbij vastgesteld wordt dat de betrokkenen volgens 'de gewoonte deser kerke van des Heeren Avondmaal [worden] afgehouden totdat over dese gegeven ergernis leetwesen betoont en dieswegens voldoening sal gegeven hebben'.

11. GAM, Arch NHG Ma, inv.nr. 112, f.389.

12. Volgens aant. bij al genoemde registratie van 20 oktober.

13. SA Heerlen, DTB inv.nr. 13 onder genoemde datum.

14. GAM, Arch NHG Ma, inv.nr. 154 Lidmatenregister 1690-1818 onder voornaam Peter.

15. SA Heerlen, Archief van de Hervormde Gemeente Heerlen [afgekort Arch NHG He], inv.nr. 2, p. 35, Notulen van de kerkenraadsvergaderingen.

16. Hij was als predikant in Heerlen werkzaam van 1728 tot 1779: ik wijdde in dit blad aan deze diehard een lang artikel aan zijn optreden in de kwestie van de luidklokken van de Pancratiuskerk, *LvH* 37 [1987] 53-70; 89-102.

17. Volgens gewoonte gebeurde dat getweeën.

18. Uit de context wordt duidelijk dat daarmee de roomse kerk bedoeld wordt.

19. Tevergeefs zocht ik in het archief van de Nederlands Hervormde Gemeente te Maastricht naar dit document. Er viel echter geen spoor van te ontdekken in de minuten van uitgegane stukken onder inv.nr. 33 en evenmin in het zogeheten documentenboek onder inv.nr. 42.

20. Zie hiervoor onder noot 10.

21. '*Nooit in der eeuwigheid*', had zij zelfs in het bij-

zijn van predikant en ouderling uitgeschreeuwd.

22. SA Heerlen, Arch NHG He, inv.nr. 2, p. 38.

23. SA Heerlen, Arch NHG He, inv.nr. 2, p.150.

24. Daarom konden geen tuchtmaatregelen tegen hem ondernomen worden.

25. SA Heerlen, Schepenbank Heerlen, inv.nr. 1107, een dossier over Jacobus Eijckboom, canonier in het corps artillerie ten dienste van Haar Hoo Moo in de compagnie van kapitein Amman. Daar aan werden de gegevens in het hier volgende ontleend.

26. Deze pastoor was Arnold Morees [1749-1792].

27. SA Heerlen, DTB inv.nr. 6 [1749-1787] onder genoemde data.

28. Zie hiervoor onder noot 25.

29. Aldus volgens een requeste in het genoemde dossier, daar gepresenteerd als '*naader requeste van des suppliant's moeder meede op heeden geproduceert*'.

30. Zie hiervoor onder noot 3.

31. SA Heerlen, DTB inv.nr. 13 onder 14 augustus 1729 waar Jacobus gedoopt wordt als zoon van Hendrick Eykenboom en Susanna Trotzenberg.

32. Ib. 14 september 1737 met de doop van Maria Aleida, dochter van Joannes Kerckhofs en Anna Catharina Engels.

33. Deze datering houdt verband met de door de schepenbank op 22 maart 1762 voorgeschreven termijn van zes tot zes weken voor de zogenaamde roepen. Zie: SA Heerlen, Archief Schepenbank Heerlen inv.nr. 410 [LvO 6055] en 1107. De datum is in de huwelijksregisters niet terug te vinden. Het dossier in inv.nr. 1107 wqacht op herinventarisatie en is nog onvolledig gebleken.

34. T.a.p. onder 11 maart 1763 onder vermelding van: 'susceperunt Caspar Meijers, Anna Catharina Engels nomine Annae Catharinae Kerckhoffs'. Het woordje 'acatholici' wordt deze keer doorgestreept onder aantekening 'uti mater dixit', waarmee de pastoor wilde vastleggen dat de man zich gewonnen had gegeven voor de pogingen van zijn vrouw hem tot haar geloof over te halen. Uit de latere aantekeningen van de pastoor wordt duidelijk dat dit op een misvatting berustte. Bij de doop van de hieronder nog te noemen later geboren kinderen komt steevast de vermelding van het niet-katholiek-zijn bij de naam van de vader voor.

35. SA Heerlen, DTB inv.nr. 11 onder genoemde datum.

36. Ik volsta voor het hier volgende met een verwijzing naar de klapper op de doopboeken.

37. Zie noot 31.

‘Op zondag wordt hier niet gesmeerd’

Uit de beginjaren van het St.-Joseph-ziekenhuis

DOOR A.M.J. QUAEDEVLIET-VAN LEENT

Mijn vader, dr. J.A.M.J. van Leent, was oog-, oor-, neus-, en keelarts te Heerlen van 1913 tot 1950 en de tweede specialist in het St.-Joseph-ziekenhuis. Hij heeft altijd veel verteld over de begintijd van het ziekenhuis. Deze anekdotes geven een kleurrijk sfeerbeeld van die tijd. Ze benadrukken ook hoe groot de ontwikkelingen zijn die het Heerlense ziekenhuis in honderd jaar heeft doorgemaakt.

Oprichting van het ziekenhuis in Heerlen

In 1900 waren er in oostelijk Zuid Limburg nog maar weinig medische voorzieningen. Ernstig zieke patiënten werden in die tijd nog opgenomen in Maastricht of Aken. Er bestond in Heerlen wel een opvang voor de allerarmsten, het zogenaamde ‘St.-Joseph Stifft’ van rector mgr. Savelberg, maar daar beschikte men niet over medische kennis. Daarnaast was er nog het sanatorium ‘Op de Berg’ in de Gasthuisstraat. Dit was het moederhuis en het noviciaat van de ‘Kleine Zusters van de H. Joseph’, ook gesticht door mgr. Savelberg.¹ Het had een warme relatie met broeder Aloysius van de congregatie van de H. Joseph. Deze Aloysius was een kruidendokter, die zich daarnaast bekwaamd had bij Pastoor Kneipp in Beieren in de zogenoemde Kneipp-kuur, een beroemde water- en gezondheidskuur, waar toen veel mensen uit binnen- en buitenland baat bij vonden. De patiënten die de Kneipp-kuur volgden, werden ook opgenomen in het sanatorium. Broeder Aloysius was geen medicus, maar hij had onder de laag opgeleide bevolking van toen een grote reputatie als wonderdokter. Ook de nonnen

liepen met hem weg. En helaas verleidden zijn successen hem er ook toe, zich te begeven op terreinen waar hij niet deskundig was. Zo las mijn vader later ooit in een van zijn boekjes: *‘Ik genas kanker met het grootste gemak.’*

Met de opkomst van de mijnindustrie aan het begin van de twintigste eeuw ontstond ook de noodzaak tot oprichting van een ziekenhuis met adequate voorzieningen. Dokter Frans de Wever, huisarts in Heerlen, de latere naamgever van het De Weverziekenhuis, en mgr. Savelberg namen toen het initiatief voor de bouw van het nieuwe Sint-Joseph-ziekenhuis. De eerste specialist die werd aangetrokken, was de chirurg Edouard Hustinx. Hij kwam uit Maasniel in België en had in Leuven gestudeerd. Hij was een harde werker en werd later een internationaal bekend chirurg.

Van Leent kwam in 1913 vanuit Utrecht naar Heerlen als tweede specialist in het ziekenhuis. Hij had [wat in die tijd mogelijk was] een dubbel specialisme, zowel oog-, als oor-, neus- en keelarts. Als vrijgezel vond hij onderdak bij de zusters op het sanatorium, waar hij op zondag de kerkdienst opluisterde als organist en tot voldoening van de nonnen ook de taak van nachtportier op zich nam. In die functie was hij ook de nodige keren het

haasje als de anderen niet thuis gaven! Zijn praktijk was aanvankelijk nog klein. Heerlen had toen ongeveer 16.000 inwoners.

Het ziekenhuis was nog echt in opbouw. Een laboratorium en een apotheek ontbraken bijvoorbeeld. Laboratoriumonderzoek en zelfjes maken deed de arts zelf. Van Leent is daarom begonnen met het opzetten van een laboratorium voor chemische en bacteriologische diagnostiek. Ook pathologische onderzoeken werden onder zijn leiding verricht.

Gediplomeerde verpleegsters

Het ziekenhuis draaide op de inzet van de zusters en novicen van het sanatorium. Zij verzorgden de patiënten zo goed als het ging, en met veel toewijding. De vooropleiding van de novicen was echter vaak niet veel meer dan de lagere school. En er was in die begintijd nog geen enkele gediplomeerde verpleegster. Alleen dr. Hustinx had een door hem zelf opgeleide verpleegster, zuster Innocentia. En daar mocht niemand aan komen! Ze was heel klein en stond op een bankje om te assisteren bij de operaties. Ook was de verpleging ondergeschikt aan de dienst des Heren. Daar werd strikt de hand aan gehouden. Van Leent kreeg eens een patiënt onder zijn hoede met een oogziekte die vergde dat de ogen elk uur met zalf ingesmeerd moesten worden om blindheid te voorkomen. Hij maakte dit duidelijk aan de dienstdoende zuster. Het was echter zondagmorgen. Na tekst en uitleg aangehoord te hebben, verdween de zuster plotseling met de zalf, Van Leent in verbazing achterlatend. Enige tijd later verscheen Moeder Overste, met opgestreken zeil, het potje zalf voor zich uit dragend, dat zij voor hem neerzette met de woorden: *'Dokter, op zondag wordt hier niet gesmeerd!'* Dokter restte dus niets anders dan zelf op zijn post te blijven.

Ook op ander gebied moesten de artsen roeien met de riemen die ze hadden. Temperatuurlijsten van de patiënten waren altijd keurig ingevuld, maar volgens Van Leent was het praktisch onmogelijk om met twee thermome-

ters iedereen correct en geregeld te tempen.

In het sanatorium woonde ook rector Driessen, de opvolger van mgr. Savelberg. Van Leent gebruikte met hem de maaltijden en daar werden dan ook wel zaken besproken. Zo kwam ook het gebrek aan gediplomeerde verpleegsters ter sprake. Er waren in andere ziekenhuizen in den lande moeilijkheden geweest met minister Treub van Financiën over tekortkomingen. Van Leent hield Driessen voor dat ook Heerlen bij een controle in moeilijkheden zou kunnen komen, 'en dan gaat u met uw ziekenhuis'. Tot de stomme verbazing van mijn vader reageerde de rector daarop met onverstoerbare gemoedelijkheid. 'Ach', was zijn enige antwoord, 'geef ze zo'n papiertje'.

Maar uiteindelijk kwam het er toch van. Er kwam een opleiding en Van Leent begon met de eerste ploeg. Dat was geen peulenschil, gezien de gebrekkige vooropleiding van veelal alleen lagere school. Maar ook los daarvan leken de kandidaten zich, eenmaal buiten het leslokaal, geen minuut meer te bekommeren om de herhaling of oefening van de aangereikte kennis. Op zekere dag, toen alweer bleek dat niemand wat geleerd had, stond een van de leerlingen op. Ze maakte haar excuses en vertelde dat ze van Moeder Overste geen vijf minuten kregen voor studie. Voor mijn vader is de achterliggende reden voor die houding altijd een raadsel gebleven, maar de lezers van dit blad hebben jaren later de verklaring kunnen lezen in een referaat van mevrouw Augustus-Vijgen over de bijdrage in de zorg van vrouwelijke religieuzen in de ontwikkeling van Oostelijk Zuid Limburg.² Zij haalt daar een lid van de congregatie uit die tijd aan die zei: 'Wij mochten niet studeren, wij moesten eenvoudig blijven.' Het was dus blijkbaar het gevolg van een congregatieregule van mgr. Savelberg. En daaraan hield de Overste zich strikt.

Ten einde raad heeft Van Leent zich toen gewend tot de Overste van het Antoniusziekenhuis in Utrecht, waarmee hij een goede verstandhouding had, omdat hij er voorheen gewerkt had. Hij heeft haar gevraagd of enige

Dr. Van Leent temidden van een groep verpleegsters. Het betreft de eerste groep die in het ziekenhuis is opgeleid.
Uit: 'MIJN ziekenhuis, 100 jaar ziekenhuiszorg in Parkstad Limburg', Rob Wolf, Heerlen, 2004

aanstaande verpleegsters uit Heerlen in Utrecht mochten komen werken om te zien hoe een ziekenhuis hoorde te zijn en te functioneren. Dat kon. Enige tijd later arriveerde een brief van de Overste uit Utrecht met de vraag of die gestuurde verpleegsters 'wel helemaal goed bij hun hoofd waren'. Het bleek dat de Overste uit Heerlen de domste nonnen uit haar ziekenhuis gestuurd had om iets te leren. Bij hun terugkomst hadden de achterblijvers op het bord geschreven: 'Morgen komen de gediplomeerde koetsiers.' Als beloning voor hun opleiding mochten ze met de brancards sjouwen. Ze zouden zich eens iets inbeelden. Men kan zich erover verbazen dat er in 1913 nog zo weinig begrip bestond voor de noodzaak van een professionele verpleging. Maar de streek was nog volop in de overgang van de agrarische maatschappij naar een industrieel tijdperk. Dat bracht heel grote veranderingen mee.

Van een van de groepen zusters die mijn vader heeft opgeleid, kreeg hij aan het eind

van de cursus een beeldje van een uil. Hij wist dat niet direct te plaatsen en zei: 'Zusters, een uil.' Waarop de zuster die het beeldje had aangeboden, met grote verschrikte ogen antwoordde: 'Maar dokter, dat is het symbool van de wijsheid!'

De Eerste Wereldoorlog

Het werd 1914 en de Eerste Wereldoorlog brak uit, de 'Grote Oorlog'. De Duitsers trokken door België, een spoor van vernieling en angst achterlatend in de streek. Het front had in die eerste dagen van de oorlog nog niet het gesloten karakter zoals wij dat kennen uit de latere loopgravenoorlog. Van Leent trok in die eerste tijd meerdere malen de grens over met dr. mgr. Poels, de befaamde Aalmoezenier van de Arbeid. Eerst naar de hoogte van Mesch, alleen uit nieuwsgierigheid. Later haalden ze ook geallieerde gewonden uit België en vervoerden hen naar Heerlen, om aldaar in het

ziekenhuis verpleegd te worden. Toen dat bekend werd, stroomden in een algemeen gebaar van solidariteit bloemen en fruit van de Heerlense bevolking toe. Een aantal van die gewonde militairen is in Heerlen overleden. Ze liggen begraven op het oude kerkhof aan de Akerstraat. Er bestond destijds wedijver tussen de ziekenhuizen van Maastricht en Heerlen, wie de meeste Belgen onder zijn hoede kon nemen.

De medische frontbezoeken geschieden per automobiel, een nog jong verschijnsel en verre van technisch volmaakt. Een keer weigerde de auto – met ernstig gewonden aan boord – dienst op het bergje van de Putgraaf. Natuurlijk verzamelden zich snel de nodige nieuwsgierigen. Toen kwam uit de auto de noodkreet: ‘Duwen!’ Dat werd direct doorgegeven: ‘Duuje, duuje!’ en de hele samenscholing zette zich met volle overgave aan die opdracht. De wagen was volgens mijn vader ‘nog nooit zo snel’ bij het ziekenhuis gekomen.

Groei en irritaties

Drie jaar na de komst van Van Leent kreeg het ziekenhuis een College van Regenten en een directeur. Dat werd dokter Hintzen, over wie dokter Dirken, de assistent van Hustinx, later zei: ‘Die heeft van een hotel een hospitaal gemaakt’. De professionalisering was nodig omdat door de groei en de uitbreiding de werkzaamheden te veel werden voor De Wever, die ook huisarts was. Hintzen had de waardevolle eigenschappen van precisie en geduld. Dat laatste was niet mijn vaders grootste gave, getuige zijn verzuchting ‘Wat Hintzen op een hele bladzijde behandelde, schreef ik in drie regels’. Maar Hintzen bezorgde wel al die zusters met hun gebrekkige vooropleiding nog een diploma. Twee jaar later vertrok hij echter weer. Dokter Crombach volgde hem op als geneesheer-directeur.

Tussen de ziekenhuizen van Maastricht en Heerlen bestond voortdurend najver. Maas-

Zelfportret in de spiegel. Foto uit plm. 1913.

Eigen collectie.

Dr. Van Leent, bezig met een ooronderzoek. De foto moet ergens in de jaren dertig gemaakt zijn.

Uit: 'MIJN ziekenhuis, 100 jaar ziekenhuiszorg in Parkstad Limburg', Rob Wolf, Heerlen, 2004

tricht voelde zich bedreigd en lag steeds dwars als Heerlen nieuwe apparatuur wilde aanschaffen. Een voorbeeld is de aanschaf van een Zander-inrichting voor revalidatie. Bij de financiering daarvan was ook het ministerie betrokken en bij elke onwelgevallige manoeuvre van Maastricht stuurde Heerlen een notitie naar Den Haag. Naar verluidt ontlokte dit minister Treub van Financiën de verzuchting: 'Het is 's morgens Heerlen, het is 's avonds Heerlen, het is altijd maar Heerlen.' Tot dépit van Maastricht wist De Wever in Berlijn een tweedehands-Zander-inrichting te bemachtigen en die werd geaccepteerd.

Ook in Heerlen zelf waren er hier en daar irritaties die om een oplossing vroegen. De vroedvrouwschool bijvoorbeeld, de opleiding voor kraamverzorging, was aan het begin gevestigd in een gebouw naast het St.-Joseph-ziekenhuis, aan de Akerstraat. Die vroedvrou-

wenschool was ook een speciaal ziekenhuis voor kraamvrouwen die daar hun bevalling afwachtten, en voor gynaecologiepatiënten. In het kraambed kwamen toen helaas nogal eens sterfgevallen voor. De vroedvrouwschool achtte het geen goede reclame als die via de uitgang aan de drukke Akerstraat naar buiten werden gebracht. Om dat te vermijden, werden de overledenen door een bestaande verbindingsgang naar het ziekenhuis gebracht en vandaar naar het kerkhof. Dat werd natuurlijk weer door het ziekenhuis niet in dank afgenomen, want nu leek het of dáár al deze patiënten overleden. Diverse malen was daar met de vroedvrouwschool over gesproken. Zonder resultaat. Toen is er door het ziekenhuis op een gegeven dag een muurtje gemetseld direct achter de verbindingsdeur, zodat de medewerkers van de vroedvrouwschool met de eerstvolgende brancard met een overledene

letterlijk tegen de muur liepen. Daarmee was het conflict meteen helemaal opgelost. Later kwam er op Heerlerbaan een prachtige nieuwe Vroedvrouwenschool met een grote kliniek, de St.-Elisabeth-kliniek op Hooghees.

En dan was er natuurlijk nog de reeds genoemde broeder Aloysius. Zijn kruidenzalfjes waren ook in latere jaren nog alom tegenwoordig op de nachttafeltjes in het ziekenhuis, naast de medicamenten van de specialisten. Eens werd Van Leent gebeld door een broeder van het St.-Joseph Stift om raad te vragen wat hij moest doen met een patiënt met een rood oog. Toen mijn vader zei dat een rood oog van alles kan zijn, werd hij gevraagd om te komen. De man bleek een ernstige aandoening te hebben, die zonder behandeling tot blindheid zou voeren. Terwijl Van Leent de deur uitging om te vertrekken, kwam uit een andere deur Aloysius tevoorschijn. Aangezien Van Leent en Aloysius niet op vriendschappelijke voet verkeerden, deden ze net of ze elkaar niet zagen. Van Leent had ook niet de indruk dat Aloysius door de broeders was geïnformeerd over zijn bezoek. Van Leent hoorde vervolgens niets meer van deze patiënt, hoewel hij de enige oogarts in de omtrek was. Hij heeft overal geïnformeerd, bij huisarts en andere oogartsen, maar niemand wist er iets van. Toen heeft hij het geval gemeld bij de gemeente-arts, Veugelers, om er navraag naar te doen. Maar Veugelers vond het niet zijn zaak en antwoordde: 'Dat mot de burgemeister mich dan mer zegge.' Maar die wist er natuurlijk niet van. Van de patiënt is ook later nooit meer iets vernomen.

Schandalen

Nu en dan was er een uitbraak van difterie. Dat ging geregeld gepaard met nachtelijke oproepen voor benauwde patiënten bij wie een canule ingezet moest worden.³

Zuster Columbana belde dan uit het ziekenhuis 'en dan weet ik dat het echt nodig is'. In zo'n geval was geen minuut meer te verliezen. Van Leent slaagde erin, gewoonlijk nog vóór

de zuster in het ziekenhuis te zijn. Meestal werd het een tracheotomie, die Van Leent, zoals alle operaties op zijn terrein, in overleg met de chirurg Hustinx zelf deed.⁴ Het was een ernstige en akelige ziekte. Eens bracht een moeder haar zesde kind. Ze had er al vijf verloren en smeekte mijn vader om er alles aan te doen het kind te redden: 'Dokter, het is mijn laatste!' Maar ook dat kind mocht ze niet houden.

Een andere keer ging hij, voordat hij naar huis ging, nog even kijken bij een difteriepaciëntje in het ziekenhuis. Hij trof het kind terwijl het lag te stikken. De eerstejaarsverpleegster die bij het kind was geposteerd, zat er nietsvermoedend bij te breien. Het meisje kende deze ziekte nog niet en had geen benul van de ernst van de situatie. De andere nonnen zaten in de kapel te bidden. Gelukkig verscheen de arts net op tijd. Maar het is ook gebeurd dat in één jaar vijf difteriepaciënten dood gevonden werden door gebrek aan toezicht. Daar is heel wat over te doen geweest. Ik heb mijn vader zelden zo kwaad gezien op de nonnen. 'De mensen zouden ze de kappen van de kop trekken als ze het wisten.' En dat terwijl Van Leent over het algemeen veel waardering had voor het werk van de nonnen en zelfs van mening was dat ze dikwijls zorgzamer waren dan de lekenverpleegsters.

Een andere rel ontstond omdat er ooit negen wachtenden voor een tonsillectomie op de lijst stonden.⁵ Stel je voor: negen wachtenden! Als je dat vergelijkt met de tegenwoordig bestaande wachtlijstenproblematiek, dan liepen er toch ook zaken heel goed in het Heerlen van toen.

Noten:

1. Zie over de begintijd van het Heerlense ziekenhuis: ROB WOLF, 'MIJN ziekenhuis; 100 jaar ziekenhuiszorg in Parkstad Limburg' [Heerlen, 2004].

2. *LvH*, 1995, no 3.

3. *Canule*: buisje om inspuitingen te doen of wonden open te houden; holle injectienaald [v. Dale].

4. *Tracheotomie*: luchtpijpsnede, toegepast in gevallen waarin verstikking dreigt [v. Dale].

5. *Tonsillectomie*: het geheel wegnemen van de amandelen [v. Dale].

De lotgevallen van de Klimmenaren Pieter Habets en Nijst Trachts

[1789-1792] [2]

DOOR F. M. GERARDS

In het eerste deel van deze bijdrage werd uiteengezet hoe de Klimmenaren Pieter Habets en Nijst Trachts, daartoe aangemoedigd door enkele Maastrichtse notabelen, over Willem Hendrik van Panhuys een zeer nadelige verklaring hadden afgelegd. Deze verklaring zorgde in Voerendaal en Klimmen voor de nodige opschudding. Via de advocaat-fiscaal, mr. Matheus van der Pot, waren ook de Staten-Generaal over deze verklaring geïnformeerd. De beschuldiging aan het adres van Van Panhuys werd zodanig ernstig geacht dat een en ander tot op de bodem zou moeten worden uitgezocht. Om te voorkomen dat Pieter Habets en Nijst Trachts zich aan een nader verhoor zouden onttrekken, werden beide Klimmenaren gearresteerd en opgesloten. Dat gold ook voor de zoon en de echtgenote van Pieter Habets. Met deze taak belaste zich mr. Hendrik Justus van Oldenbarneveldt genaamd Witte Tullingh, de advocaat-fiscaal en procureur-generaal van de Staatse Raad van Brabant. In dit tweede deel wordt uiteengezet hoe de verschillende arrestaties plaatsvonden. Vervolgens wordt ingegaan op het onderzoek dat plaatsvond in opdracht van de Staten-Generaal en de verhoren van de verschillende arrestanten. Dit deel wordt afgesloten met een korte beschrijving van hun vrijlating.

Arrestatie van Pieter Habets

Op zondag 29 maart 1789, de zondag voor Palmzondag, was Pieter Habets gewoon thuis.¹ Tegen het middaguur kreeg hij bezoek van de huismeid van de herbergierster, Johanna Maria Dautzenberg. Zij liet hem weten dat er in de herberg een heer op hem wachtte, die hem wenste te spreken. Zonder de geringste argwaan gaf Pieter aan dit verzoek gehoor en volgde de huismeid naar de herberg.

Toen hij daar binnenkwam, stapte de schepen Joost Hendrik Lamberts op hem af. Hij bestelde voor Pieter een pul bier terwijl hij tegen hem zei: *'Komt eens met mij drinken. Straks sal ik u seggen waarom ik u heb roepen laeten!'* Terwijl beide mannen gemoedelijk zaten te keuvelen, kwamen even later ook de

Maastrichtse commissaris-instructeur Abraham George Pillera, een collega van Van Panhuys, en de provoost van de militaire gevangenis in Maastricht, Johannes Hendrik Ploem, de herberg binnen.

Toen Pillera Pieter Habets zag, zei hij tegen hem: *'Habets gij zijt mijne gevangene, ik arresteer Uw in naam van de Heer Fiscaal!'* Tegelijkertijd haalde de commissaris-instructeur enkele papieren uit zijn zak. Omdat Pieter niet kon lezen, kon hij echter geen kennis nemen van de inhoud ervan. Vervolgens zei Pieter: *'Seer wel Mijn Heer dit is al een aardige Saak zoo schielijk en sonder te weeten waarom gevangen te worden!'* Pillera herhaalde daarna dezelfde woorden en gunde Pieter niet eens de tijd om thuis schoon goed op te halen en zijn vrouw van zijn gevangenneming in kennis te stellen. Vervolgens beet Pillera hem toe: *'Ja,*

Habets, levendig of dood moet ik u hebben!

Daarna verliet het gezelschap de herberg. Pieter moest als eerste plaatsnemen in een chaise die voor de herberg gereed stond. Daarna namen ook Pillera en Ploem plaats in het rijtuig. De schepen Lamberts vergezelde hen te paard.

Na een reis van enkele uren arriveerde het gezelschap in Maastricht bij de St.-Pieterspoort, de militaire gevangenis. Daar werd Pieter in bewaring gegeven bij de wacht. Vervolgens werd hij met een detachement afgemarcheerd naar de hoofdwacht, waarbij hij tussen de bajonetten moest lopen alsof hij de grootste crimineel was. Korte tijd later werd hij door hetzelfde detachement weer teruggebracht naar de St.-Pieterspoort.

Voor Pieter Habets was dit gemarcheer door de straten van Maastricht een zeer beschamende vertoning, die volgens hem maar één doel had, namelijk zoveel mogelijk ruchtbaarheid te geven aan zijn arrestatie.

Terug in de St.-Pieterspoort werd hij ten slotte opgesloten in een crimineel cachot. Bovendien werd hij aan handen en voeten gekluisterd. De vrouw van de provoost, de vierentwintigjarige Maria Elisabeth Ploem, die bij het kluisteren aanwezig was, zei op spottende toon tegen hem: *'Daar hebt gij nu een roosekrans waer op gij bidden kunt!'*

Als avondmaal kreeg hij slechts een homp brood en een kan water. Om elf uur 's avonds kreeg Pieter bezoek van de provoost, die in gezelschap was van zijn dienstmaagd. Pieter vroeg hem toen van wie eigenlijk het bevel was gekomen om hem zo te behandelen en hem zelfs te kluisteren. De provoost antwoordde hem: *'Nu leert gij den rentmeester kennen!'* *'Dit seggen is mij veel waard, dog op deze wijze kan den rentmeester mij niet alleen vangen, maar hangen, dan hebben wij geene Souveraine meer,'* antwoordde Pieter hem. Vervolgens maakte de provoost, terwijl de dienstmaagd de lantaarn vasthield, de kluis- ters los. Verder kreeg hij een bussel stro om op te slapen en nog wat water en brood. Het verzoek om zijn vrouw en kinderen te mogen

spreken, werd echter geweigerd. De volgende dag werd hij uit zijn cel gehaald en gevangen gezet op een andere plaats, samen met twee deserteurs. De bewaking kwam voor rekening van enkele soldaten.

Het is begrijpelijk dat Pieter Habets achteraf voor *'deese ongehoorde tijrannieque en in een vrij Land ongehoorde behandelingen'* geen goed woord over had. Hij was *'voor hem als zijne kinderen voor altoos gedishoneert'* omdat men hem als de ergste crimineel had behandeld. Hem kwam niet alleen eerherstel toe, maar ook een schadevergoeding. Door zijn gevangenschap was hij immers niet in staat om zijn beroep als akkerbouwer uit te oefenen.

Arrestatie van Nijst Trachts

Nijst Trachts was inmiddels ondergedoken te Rekem, waar hij onder toezicht stond van de drossaard De Limpens. Op zondag 29 maart bracht de drossaard een bezoek aan Amstenrade. Nijst ging met hem mee. Terwijl de drossaard in Amstenrade was, kon Nijst even naar huis gaan om daar schoon goed op te halen en zijn vrouw goeiendag te zeggen.

Van Panhuys was van dit bezoek op de hoogte. Een uur vóór de arrestatie van Pieter Habets zond hij de zoon van zijn hovenier, Giles Cornelissen, naar Retersbeek met een brief.

Aan Nijst werd gevraagd om deze brief diezelfde avond nog te bezorgen in Vaals. Tegelijkertijd stuurde Van Panhuys per koe-rier een brief naar Vaals bestemd voor de secretaris. Hij verzocht hem *'om den bringer van voors Missive by syn Arrivement te Vaals in versekering te neemen en te houden my daarvan immediaat kennis geevende'*.

Op die bewuste zondag om acht uur 's avonds arriveerde Nijst Trachts te Vaals waar hij de brief bezorgde bij de secretaris. Daar werd hij onmiddellijk in verzekerde bewaring genomen. De volgende dag werd hij met een rijtuig opgehaald en overgebracht naar Maastricht waar hij, net als Pieter Habets, werd opgesloten in de St.-Pieterspoort.

St.-Pieterspoort, veldzijde. Tekening door A. Schaepkens, 1857.

Gemeentearchief Maastricht, inv.nr. 906.

Naar Den Haag

Op woensdag 1 april werden Pieter Habets en Nijst Trachts overgebracht naar Den Haag.² Twee van Pieters' zonen, Jan en Mathijs, stonden hun vader bij de St.-Pieterspoort op te wachten. Het werd een emotioneel afscheid.

In tegenstelling tot Mathijs was Jan, die dagelijks bij de St.-Pieterspoort had gestaan om zijn vader te mogen spreken, inmiddels geen vreemde meer voor de gevangenbewaarders. Daarom kreeg hij toestemming om naar binnen te komen om daar afscheid te

nemen. Hij mocht echter met geen wóord over de zaak zelf spreken. Jan ging hiermee akkoord. Echter, ondanks de gemaakte afspraak kon Jan het niet laten om zijn vader nog even op het hart te drukken dat hij standvastig moest blijven: *'Blyft maar een eerlyk man zoo als gij altoos geweest zijd wand daar is geen zwarigheid bij!'* Omdat Jan met deze aanmoediging zijn boekje te buiten ging, werd hij onmiddellijk bij zijn arm gepakt en buiten de deur gezet.

Kort daarna kwam Pieter Habets onder strenge bewaking naar buiten. Hij moest on-

middellijk plaatsnemen in het gereed staande rijtuig. Jan vroeg aan een van de bewakers of hij zijn vader nog een borrel mocht inschenken. Dat mocht, maar zijn vader moest eerst hebben plaatsgenomen in het rijtuig. Toen dat was gebeurd, schonk Jan voor zijn vader een borrel in. Hij gaf die aan een van de bewaarders, die de borrel weer doorgaf aan Pieter. Daarna vroeg Pieter nog om een paar handschoenen. Jan gooide hem die toe terwijl hij nogmaals toe riep: *'Blijft maar een eerlyk man zoo als gij altoos geweest zijd en als gij in Den Haag zijd zal aldaar wel een brief zijn!'* Pieter antwoordde hem: *'Laat mij maar geworden!'*

Ondertussen stond ook Mathijs Habets nog steeds op zijn vader te wachten. En terwijl hij hem in het rijtuig zag stappen, kreeg hij geen toestemming om van zijn vader afscheid te nemen. Wanhopig riep hij hem daarom toe: *'Vader blyft toch een eerlyk man, hoezeer deeze behandelingen my veel moeite doen!'* Pieter riep hem toe: *'Myn zoon, gy behoeft my myn pligt niet te zeggen, ik heb de waarheid gezegd, daar blyv ik by, en niemand is in staat my daarvan te doen afgaan, zelfs wanneer ik voor de Heeren van den Raad komen, zal ik meer zeggen, wat de behandelingen omtrend my aangaan, deeze zyn zeeker slegt maar zy doen my geen smerte, daar en boven hoe erger hoe beeter!'*

Pieter had nog meer willen zeggen, maar plots zag hij Nijst Trachts aankomen, die eveneens naar Den Haag werd gebracht. Tegen Nijst zei hij: *'Nu jongen blyft een eerlyk man, en laat u door niemand of niets bang maken, de Heeren voor welke wy komen zullen, doen niemand kwaad die de waarheid zegt!'*

Arrestatie van Anna Maria Heyenraad en Jan Habets

In opdracht van Witte Tullingh, de advocaat-fiscaal van de Raad van Brabant, werden ook, vanwege medeplichtigheid, Pieters' echtgenote en zijn zoon Jan gearresteerd. De arrestatie van Anna Maria Heyenraad vond plaats op vrijdag 10 april en werd uitgevoerd door notaris Herman Frederick Swildens, de sche-

pen Joost Hendrik Lamberts van Klimmen en de provoost van de St.-Pieterspoort Johannes Hendrik Ploem. Het was de bedoeling om beiden, na een kort verblijf in Maastricht, over te brengen naar Den Haag.

Het arrestatieteam vertrok die vrijdag met een chaise vanuit Maastricht. Aangekomen in de Heek, verliet notaris Swildens het rijtuig om te voet verder te gaan. Het was de bedoeling dat hij mevrouw Habets eerst zou polsen over hoe ze dacht over een mogelijke gijzeling *'en haar dees nodig te tranquilliseeren'*.

Toen de notaris het huis van mevrouw Habets naderde, zag hij dat ze buiten voor haar huis zat samen met twee burens. Swildens vroeg haar of hij even binnen mocht komen om iets met haar te bespreken. Vervolgens verzocht hij haar, in het bijzijn van haar twee burens, één van de burgemeesters van Klimmen te laten roepen, zodat deze getuige kon zijn *'dat hij haar niets dan zeer ordentelijks zoude zeggen en voordragen'*.

Mevrouw Habets liet vervolgens burgemeester Retra van Klimmen roepen. Daarna stelde de notaris haar de vraag of *'zij geene zwarigheid'* zou maken als zij *'voor getuijgenis der waarheid'* zou worden opgeëist om in Maastricht of elders te verschijnen. Mevrouw Habets antwoordde hem: *'Neen, ik ben alle dagen en alle uren bereid om na Maestricht of Den Haag te komen!'* Waarop Swildens haar antwoordde: *'Wel dat is braaf van u, en dat zijn alle inwoonders zeekerlyk des verzogt zijnde, ook verpligt.'*

Inmiddels was de chaise voor het huis gearriveerd met de heren Lamberts en Ploem. De notaris zei haar toen: *'Vrouwke nu is juijst den tijd, dat gij op hoge ordres verzogt word, om uwe belofte aan mij zo eeven gedaan te vervullen, en u met ons in eene chaise na Maestricht te begeven!'* Mevrouw Habets had inmiddels de chaise voor haar huis zien staan. Daarom liep ze naar het raam en riep: *'Kom maar binnen mijne Heeren.'* En terwijl Lamberts en Ploem binnenkwamen, zei de notaris tegen hen: *'Vrouw Habets zal zo dadelijk welgemoed met ons na Maestricht rijden.'*

Daarna trok mevrouw Habets andere kleren aan en vertrok met de heren *'welgemoed en vrijwillig'* in de chaise naar Maastricht. Ook onderweg waren er geen problemen. Mevrouw Habets had zich heel *'tevreden en vergenoegd'* gedragen, aldus een verslag van het gezamenlijke arrestatieteam.³

Net als haar man werd ook Anna Maria Heyenraad overgebracht naar de St.-Pieterspoort in Maastricht. Bij aankomst daar maakte zij op de cipier een erg nerveuze indruk. Bij herhaling klaagde ze over haar zwakke gezondheid. Daarom werd besloten om de hulp van een arts in te roepen.⁴ Ze werd gehuisvest in een officierskamer. Maar ondanks deze behandeling bleef ze klagen. Ze was zelfs bang dat ze ziek zou worden. Daarom werd besloten om haar zo snel mogelijk over te brengen naar Den Haag. De schepen Lamberts zou zich met het transport belasten.⁵

Jan Habets was eenzelfde lot beschoren als zijn ouders. Op vrijdag 17 april kwam van hogherhand het bevel om óók hem te arresteren. Diezelfde dag nog werd hij in hechtenis genomen op het buitengoed van De Salve te Amby. Vandaar werd ook hij overgebracht naar de St.-Pieterspoort.

Witte Tullingham zag graag dat ook de vijfenzestigjarige schoonmoeder van Nijst Trachts, Joanna Ramakers uit Retersbeek, op vrijwillige basis naar Den Haag zou komen. De schepen Lamberts moest haar daartoe proberen over te halen, en ook de pastoor van Klimmen, Michael Kerckhoffs, zou zijn best doen. Het was echter niet gemakkelijk om haar in Den Haag te krijgen, want de vrouw liep mank en was hulpbehoevend. Tenslotte werd voorgesteld om haar mee te laten rijden met het rijtuig waarin ook Jan Habets en zijn moeder zouden worden vervoerd. Ze zou wel geholpen moeten worden bij het in- en uitstappen en in alle opzichten zou men haar voorkomend moeten behandelen. Haar vervoer in hetzelfde rijtuig als Jan Habets en zijn moeder stuitte echter op bezwaren. Men vond

het beter een tweede rijtuig mee te laten gaan.⁶

Op zaterdag 18 april, om kwart over zes in de ochtend, was het zoover en vertrokken de twee arrestanten vanuit Maastricht per postkoets naar Den Haag. Voorop reed de koets met Jan Habets en twee sergeanten. Daarachter kwam een tweede koets met de deurwaarder van de Raad van Brabant, Anna Maria Heyenraad en Joanna Ramakers. Anna Maria Heyenraad mocht overigens niet weten dat ook haar zoon was gearresteerd en dat die nu voorop reed in de eerste koets. Ook onderweg moest tussen beiden kost wat kost ieder contact worden vermeden. In de koets met de twee vrouwen mocht over de zaak zelf niet worden gesproken.

Opsluiting in de Castelynye

In Den Haag werden alle gegijzelden opgesloten in de Castelynye. Op korte afstand daarvan bevond zich het gebouw waar de Staatse Raad van Brabant zetelde. Onder leiding van Witte Tullingham werden de gegijzelden hier aan de eerste verhoren onderworpen.

Dat zijn echtgenote en zijn zoon inmiddels ook waren gearresteerd, was Pieter Habets tijdens zijn verblijf in de Castelynye aanvankelijk niet bekend. Op de dag van haar arrestatie verzond hij zelfs nog een brief aan zijn *'Lieve Huijsvrouw'*.⁷ In die brief liet hij haar weten dat hij goed was aangekomen in Den Haag en dat hij er goed te eten en te drinken kreeg. Bovendien had hij een geschikte slaappleaats. Verder was hij voorzien van pijpen en tabak en kreeg hij dagelijks jenever. Dus, zo liet hij haar weten, had hij het hier best naar zijn zin. 't Was hier zelfs beter dan thuis!

Echter, zonder zorgen was hij niet. Zo droeg hij z'n oudste zoon op, iemand te zoeken die zijn werk op de boerderij kon voortzetten. Zijn vrouw wist wel hoe de grond moest worden bewerkt en hoe er moest worden beplant. Verder, zo liet hij weten, moest zijn zoon naar Meerssen gaan naar de schepen Wilmar. Met hem samen moest hij de Proost van Meerssen bezoeken om afspraken te maken over de betaling van de pachtcenten voor de grond die

hij in pacht had. Hij eindigde zijn brief met de woorden: *'Verders weet ik niets te schrijven als uwe en mijn kinderen aan de goddelijke Bewaring aan te bevelen en ik blijf levens lang uwen lief hebbende man!'* De brief was getekend met Pieters handmerk.

Wat zijn op 3 maart te Maastricht afgelegde verklaring betreft, bleef Pieter tijdens de verhoren voor de Raad van Brabant op het standpunt staan dat een koets, bespannen met twee paarden, zijn huis was gepasseerd. In het voorbijgaan had hij de koetsier herkend als de koetsier van de ex-kolonel Suljard. En, inderdaad, toen de koets voorbij reed, had hij aangenomen dat Suljard erin had gezeten en dat die op weg was geweest naar Haeren. Maar nooit had hij gezegd, hij had dat trouwens ook niet kunnen zeggen, dat hij die koets naar Haeren had zien rijden, laat staan dat hij heer Suljard daar zou hebben gezien. Want over de landstraat, die door Klimmen liep, passeerden dagelijks vele rijtuigen. Voor een boer die met zijn werk bezig was, was het niet mogelijk om die rijtuigen over een afstand van een half uur achterna te lopen om te zien waar ze naar toe gingen. En vanaf Klimmen kon men vanwege *'die regs en links loopende weg'* niet zien of een passerend ruitje naar Haeren ging of niet.

Begin juni 1789 waren alle gegijzelden weer op vrije voeten. Pieter was, zoals reeds bleek uit de hierboven vermelde brief, achteraf heel tevreden over zijn verblijf in Den Haag. Ook was hij zeer te spreken over de verhoren die daar hadden plaatsgevonden. De heren van de Raad waren veel zorgvuldiger te werk gegaan dan de heren in Maastricht. Voordat iets werd opgeschreven, werden de woorden namelijk eerst heel goed uitgelegd. Daarom was het hem van begin af aan vreemd voorgekomen dat hij op 3 maart te Maastricht zou hebben verklaard dat hij de ex-kolonel bij de heer Van Panhuys op Haeren zou hebben gezien. Dit abus was ontstaan door gebruik van het woord *'comparanten'* en andere vreemde uitdrukkingen die *'eenen onnoselen boer soo in der haast niet begreep'*.⁸

De 'Commissie nae Maastrigt'

Op 19 juni werd door de Staten-Generaal definitief besloten om een officiële onderzoekscommissie uit de Raad van State naar Maastricht te sturen en deze te machtigen tot het doen van een *'Extra-Judicieel onderzoek der saak, daar by in 't breede gedetailleerd'*.⁹ Deze commissie, ook wel de *'Commissie nae Maastrigt'* genoemd, bestond uit de heren A.R. van Heeckeren tot Suideras en H.J. Stavenisse Pous. De opdracht luidde: *'de waar of onwaarheid van het al of niet aanwezen van den gewezen Collonel Suljard op het goed Haeren in den Hoogtijd van den jaare 1788, grondig te onderzoeken.'* Verder gelastte de Staten-Generaal de gecommitteerden: *'deze geheele zaak grondig te onderzoeken, de Getuigen van de eene en andere zijde te hooren, en wanneer bevonden mogt worden, dat eenige van de zelve tot het geeven van valsche of onwaare getuigenissen gesuborneert of geinduceert mogten zijn, de Autheurs en de omstandigheden van dat alles te doorgronden, van hunne bevinding een pertinent verbaal te houden, en aan haar Hoog Mog. over te brengen.'* Pas daarna zou blijken of nadien nog een competente rechter zou moeten worden ingeschakeld.

De onderzoekscommissie was dus primair ingesteld om achter de waarheid te komen. Daarom werd iedereen verplicht de gecommitteerden de helpende hand te bieden.

Voordat de beide gecommitteerden uit Den Haag vertrokken, kregen ze van Witte Tullingh nog de nodige mondelinge instructies mee. Verder ontvingen ze kopieën van alle bewijsstukken en van de verklaringen die inmiddels in deze zaak waren afgelegd.

De gecommitteerden verhoorden in Maastricht ruim achtentwintig getuigen. Begin juli 1789 werd met de verhoren gestart, half september werden ze afgerond. Soms werden de verhoren aangevuld met schriftelijke verklaringen, rekestes en brieven. Sommige getuigen moesten meerdere keren voor de onderzoekscommissie verschijnen. Pieter Habets spande daarbij de kroon. Hij werd maar liefst

zes keer aan de tand gevoeld. Nijst Trachts daarentegen slechts drie keer. De indruk bestaat dat vrijwel niemand werd overgeslagen. Van hoog tot laag, iedereen waarvan men dacht dat hij of zij iets over deze zaak te melden had, werd opgeroepen en verhoord.

Pieter Habets voor de onderzoekscommissie

Om te voorkomen dat Pieter Habets zich aan de verhoren zou onttrekken, werd hij op 31 juli opnieuw gevangen genomen en naar Maastricht overgebracht. Daar werd hij opgesloten onder het nieuwe stadhuis. Pas op 16 september werd hij weer in vrijheid gesteld.

In het voorafgaande is er al op gewezen, dat er aanwijzingen zijn waaruit blijkt dat Pieter Habets minder standvastig was in zijn verklaringen dan hij in eerste instantie vaak wilde doen geloven. Uiterlijk was Pieter stoer en koppig. Niemand zou hem ervan kunnen weerhouden om de waarheid gestand te doen! Of hij binnenskamers ook altijd zo flink was, is de vraag.

Volgens Jan van der Poel en Adam Marel, beiden bedienden van de 'Garnizoens Provoost' te Maastricht, viel die standvastigheid van Pieter best tegen. Tijdens zijn verblijf in de garnizoenskamer te Maastricht brachten ze hem dagelijks meerdere keren eten en drinken. Bij die gelegenheid ontspannen zich tussen Pieter en de twee bedienden vaak gesprekken over verschillende onderwerpen. Een regelmatig terugkerend thema was uiteraard de door Pieter op 3 maart afgelegde verklaring. Op 12 juli verklaarden de bedienden ten overstaan van de Maastrichtse notaris Ross dat Pieter hierover het volgende tegen hen zou hebben gezegd: *'Ik weet niet waarom ik hier zit, ik heb niet gedeclareert, dat ik Suljard gesien heb, ik heb wel een koets sien passeren; maar of die op Haaren is gegaan, weet ik niet, ik heb ook wel een Heer op het goed sien wandelen met de handen op de rug, maar kan niet seggen, dat het Suljard is geweest.'*

Telkens als dit onderwerp ter sprake kwam,

Kleine Staat met het Dinghuis. Tekening door J. Lefebure, ca. 1840.

Gemeentearchief Maastricht, inv.nr. 90

61

hadden Jan van der Poel en Adam Marel hem geantwoord dat hun deze kwestie eigenlijk niets aanging. Maar als hij geen kwaad had gedaan, hoefde hij ook geen straf te vrezen.¹⁰

Het eerste verhoor van Pieter voor de onderzoekscommissie vond plaats op 7 juli.¹¹ Er kwamen vooral veel feiten aan de orde. Zo vertelde Pieter de commissie dat hij Suljard persoonlijk had gekend, omdat hij hem twee keer had ontmoet. Dat was geweest toen zijn zoon Jan bij hem had gesolliciteerd als pak-knecht.

De commissie vroeg hem verder hoe het mogelijk was dat hij in het voorbijgaan had

kunnen zien wie er in de koets had gezeten. Volgens Pieter kwam dat omdat de koets heel langzaam had gereden. Daarom had hij kunnen zien dat de ex-kolonel met zijn blauwe uniform in de koets had gezeten. De koetsier, die een blauwe rok met witte knopen had gedragen, had hij sowieso gekend, ofschoon hij hem, in het voorbijgaan, niets had gezegd. Verder werd Pieter gevraagd of hij ook wist hoeveel mensen er precies in de koets hadden gezeten. Pieter wist dat niet. Wel wist hij dat er een palfrenier achter op de koets had gestaan. Toen de koets passeerde, was Pieter, geholpen door twee van zijn kinderen – waarvan de een tien en de ander twaalf jaar was – bezig geweest met het laden van mest. Dat was om ongeveer tien à elf uur in de ochtend geweest.

Stel dat iemand tegen hem zou zeggen dat het echt onmogelijk was dat Suljard op dat

moment langs zijn huis was gereden. Wat zou hij dan zeggen, zo wilden de commissieleden weten. Pieter antwoordde daarop dat hij dan moest geloven dat hij blind was en geen ogen had! Maar hij was er zeker van dat dit niet het geval was.

Ook werd hem gevraagd hoeveel geld hij van De Salve had gekregen voor zijn verklaring. Dat waren twee oude schellingen. Die waren bedoeld als vergoeding voor de tijd die hij niet had kunnen werken. Verder, als de zaak goed zou aflopen, had De Salve hem een koe beloofd. Pieter voegde er echter aan toe dat hij de op 3 maart afgelegde verklaring uit vrije wil had afgelegd en dat niemand hem hiertoe had gedwongen. Evenmin werd hij door de heren gedwongen om zijn verklaring gestand te doen. Wat hij van hen wel steeds te horen had gekregen, was dat hij de waarheid moest vertellen.

Markt met Stadhuis en St.-Mathijskerk. Tekening door H. Spilman naar J. de Beijer, 1746.

Gemeentearchief Maastricht, inv.nr. 125.

Verder werd hem gevraagd wat hij wist van een conflict tussen de rentmeester Van Panhuys en De Salve. Pieter was daarover niets bekend. Hij voegde eraan toe dat hij trouwens nooit met iemand over deze zaak had gesproken. Zelfs met de pastoor van Klimmen, noch met enige andere geestelijke, sprak hij over de gebeurtenissen van de laatste tijd. Ook tijdens de biecht zweeg hij erover. Er viel over deze zaak trouwens weinig te biechten behalve dan dat hij, wegens zijn gevangenschap, gedurende tien weken niet op zondag naar de kerk was geweest.

Op 1 augustus verscheen Pieter opnieuw voor de onderzoekscommissie.¹² De eerste vraag die aan hem werd gesteld, was of hij bij zijn uitspraak bleef dat hij de gewezen kolonel op die bewuste dag voorbij zijn huis had zien rijden. Pieter beantwoordde die vraag bevestigend. Vervolgens werd hem gevraagd of hij ook bij zijn uitspraak bleef, zoals hij die had gedaan op de derde maart, dat de ex-kolonel in die bewuste tijd samen met zijn echtgenote veertien dagen op Haeren had gelogeerd in gezelschap van Van Panhuys en zijn gezin. Pieter ontkende dit ooit te hebben gezegd. Die uitspraak werd ten onrechte aan hem toegeschreven. Notaris Rooth had dat opgeschreven. Dat had hij in Den Haag ook tegen de advocaat-fiscaal gezegd. Het ging hier om een misverstand dat was ontstaan doordat hij het woord 'comparanten' niet had begrepen toen de notaris de verklaring hardop had voorgelezen. En nog eens benadrukte hij dat hij nooit had verklaard dat hij Suljard naar Haeren had zien rijden. Want als hij dat had willen vaststellen, dan had hij de koets tot aan Haeren achterna moeten lopen en dat had hij niet gedaan.

Op 22 augustus werd Anna Maria Heyeraad, samen met de vrouw van Nijst Trachts, ontboden op het Statenhuis te Maastricht. Toen ze daar arriveerde, stond ze voor de tweede keer oog in oog met Witte Tullingh, de advocaat-fiscaal van de Raad van Brabant. De eerste keer dat ze hem had ontmoet, was in Den Haag toen hij haar persoonlijk had ver-

hoord. Bij deze tweede ontmoeting beklaagde hij haar vanwege de lange detentie van haar man: „Ja vrouwtje hij is er zelfs oorzaak van, door dien hy verklaerd heeft Suljard 14 dagen op Haren is geweest.. Mevrouw Habets reageerde daarop met de woorden dat haar man dit nooit had gezegd. Die woorden kwamen van Nijst Trachts. De advocaat-fiscaal vervolgde toen met:

‘Wel vrouwtje de saak hangt nu aan een syden draatje, het sal haast uyt syn indien u man maar wilt bekennen, dat hy in dwaling is, en seggen het mogelyk moet syn, hij kwalyk gesien heeft. Ik sal maken, dat gy by u man alleen gelaaten word, om hem sulks voor oog te houden, en indien hy daer toe geresolveerd is, dat hy het aan de Heeren laat weten, die sullen hem een Advocaat senden, om een Declaratoir deswegens te passeren en dan sal de saak gauw uyt syn, en u man sal dan in myn handen gesteld worden en dan sal ik het wel maaken!’¹³

Na dat gesprek zocht mevrouw Habets haastig haar man op onder het nieuwe stadshuis. Ze vertelde hem wat de advocaat-fiscaal tegen haar gezegd. Pieter gaf echter geen krimp. Hij antwoordde haar dat hij nog liever tien of twintig jaar in de gevangenis zou doorbrengen, dan dat hij een meened zou plegen en in het vervolg als een schurk bekend zou staan. Hij was een vriend van de waarheid! Geen gevangenis, hoe crimineel dan ook, kon hem daarvan weerhouden. En wat men hem ook zou voorspiegelen, hij zou zich door niets laten verleiden. Hij bleef hopen ooit terecht te staan voor eerlijke rechters, die recht en gerechtigheid zouden handhaven en de verdorvenheid der schuldigen zouden aantonen. Kortom, ondanks de smeekbeden van zijn vrouw was Pieter onvermurwbaar.

Het had er alle schijn van dat de gecommiteerden niet zo gecharmeerd waren van Pieters' onverzettelikhed. Want ondanks het feit dat hij al hun vragen netjes beantwoordde, bleef men ontevreden over zijn medewerking. Men bleef van mening dat de aan hem gestelde vragen 'onvoldoende' werden beantwoord.

Voor Pieter was dit oordeel van de commissie allerminst plezierig. Het directe gevolg daarvan was immers dat zijn verblijf in het cachot steeds maar weer werd gecontinueerd.

Pieter Habets herroept zijn verklaring van 3 maart

Op 28 augustus kwam er plotseling een ommekeer in zijn houding en gedrag. Een schreiende Pieter Habets vroeg toen aan de heren gecommiteerden wat er met hem zou gebeuren als de heren hun werk erop hadden zitten en ze weer terug zouden gaan naar Den Haag. Hij was bang dat hij dan in handen van de drossaard zou worden gesteld. Verder vertelde hij dat er, als hij bezoek kreeg, steeds maar weer tegen hem werd gezegd *'van sich maar hard te houden dat zy hem de kosten zouden betalen.'* Verder liet hij weten dat hij schoon schip wilde maken maar *'dat syn verstand te klein'* was om te weten hoe hij dat moest doen. Hij vroeg de gecommiteerden vervolgens of zij ervoor wilde zorgen dat, als hij eenmaal op vrije voeten zou worden gesteld, hij niet meer in hechtenis zou worden genomen en naar Valkenburg zou worden overgebracht. Daarna verzocht hij hen om opnieuw te worden verhoord.

Dat verhoor vond plaats op 1 september.¹⁴ Op die dag stond ineens een geheel andere Pieter Habets tegenover de onderzoekscommissie. Van de halsstarrige en eigenzinnige boer uit Klimmen was niet veel meer over. Voor de commissie stond een gebroken en verbitterde man, die diep teleurgesteld was over alle loze beloften die hem waren gedaan. Net als Nijst Trachts op 11 maart had gedaan bij notaris Swildens te Voerendaal, was ook hij nu bereid zijn eerste verklaring te herroepen.

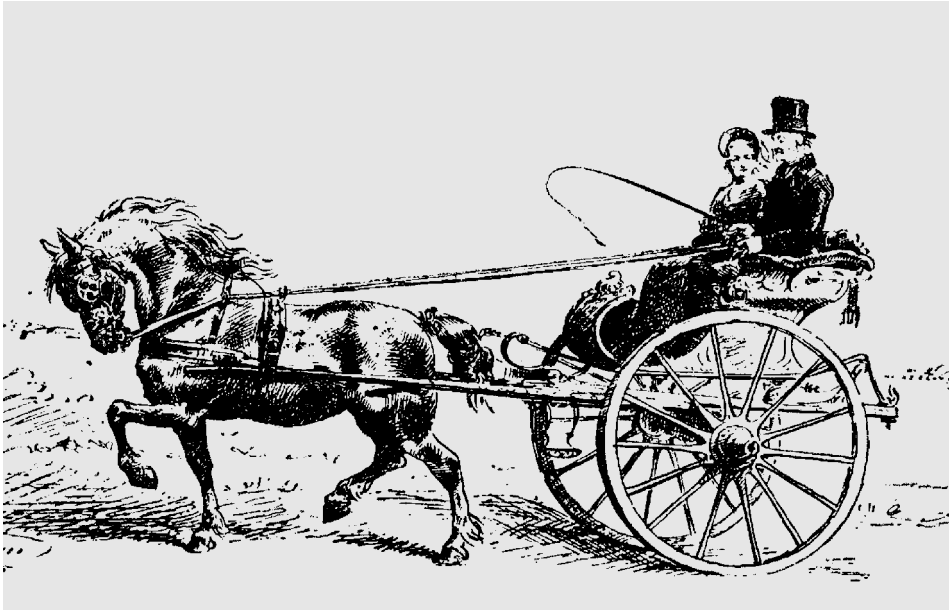
Bij de opening van de zitting bood hij al gelijk zijn excuses aan omdat hij de heren zo lang aan het lijntje had gehouden en hen had opgezadeld met onwaarheden. Hij zei daartoe te zijn aangezet door De Salve en de advocaat mr. Pieter van Slijpe, de zoon van de vice-hoogschout. Als hij bij zijn verklaring van

3 maart zou blijven, zo hadden ze hem keer op keer op het hart gedrukt, zou hij alle schade die hij door zijn detentie had opgelopen, krijgen vergoed. De rentmeester Van Panhuys zou daar dan voor moeten opdraaien. Echter, tot nu toe was geen enkele belofte uitgekomen. Daarom was hij nu bereid in alles de waarheid te spreken.

En dus startte de commissie opnieuw met de bekende reeks vragen. Pieter verklaarde nu dat hij noch de koets, noch de koetsier, noch de ex-kolonel voorbij zijn huis had zien rijden. En zijn uitspraak van 3 maart, dat hij de ex-kolonel op Haeren zou hebben gezien, was ten onrechte door notaris Rooth opgeschreven. Verder zei Pieter nogmaals, met veel verdriet en bitterheid in zijn stem, dat van alle beloften die men hem had gedaan, er geen enkele was uitgekomen. De hele zaak had hem en zijn gezin slechts ongeluk gebracht. Daarom vroeg hij de heren om vergiffenis en om hulp. Hij hoopte dat met hun steun zijn vrouw en zijn gezin zouden kunnen worden gered. Verder liet hij de gecommiteerden weten dat hij er grote spijt van had dat hij zich had laten overhalen tot het afleggen van onware verklaringen. Wat de gevolgen daarvan waren, had hij in de verste verten niet kunnen overzien. Hij had namelijk altijd gedacht dat het maar om een geintje ging, een beuzalarij. Want veel meer had een weddenschap toch niet om het lijf.

Hoe kwam het dat Pieter Habets plotseling zo'n grote ommezwaai maakte? Enige opheldering hierover wordt gegeven door een rekest dat zijn echtgenote, mede namens haar gegijzelde man, op 31 augustus schreef aan de gecommiteerden.¹⁵ Het rekest was geschreven door de vice-hoogschout Van Slijpe en gehandmerkt door Anna Maria Heyenraad. Uit het rekest werd duidelijk dat Pieter al sinds 29 maart, met een korte onderbreking, in gevangenschap doorbracht en daardoor niet in staat was zijn werk te doen. Hierdoor raakte zijn gezin, materieel gezien, steeds dieper in de problemen: *'Dese langdurige gyselinge nu wederom op nieuw ondergaan, stelt de suppliant*

De chaise – de term wordt vooral gebruikt in de 18de eeuw – is beter bekend als de sjees. Dit is een Friese sjees uit later tijd [19de eeuw].

Tekening Nationaal Rijtuigenmuseum.

buiten staat om voor haar en hare kinderen den kost te winnen, den akkerbouw een gedeeltelyk bestaan van haar en haar kinderen, word verwaarloost, daar toe moet sy vreemde lieden, die extra betaalt moeten worden, gebruiken terwyl de dagelykse verdiensten van haar man door dit of geen werk te doen, ophoud, van welke een en ander het einde syn sal, dat sy met haar huisgesin hetgeen in ordentelykheid te voren konde bestaan, tot armoede vervallen sal, den enige loon voor haren ongelukkige man, die geen ander kwaad verrigt heeft, als de waarheid te belyden, en daar by te volharden.' Toen Van Slijpe, namens Anna Maria Heyenraad, deze woorden opschreef, was zij de wanhoop nabij. Het kon toch niet de bedoeling zijn, zo liet ze weten, dat haar man en zijn gezin op deze wijze te gronde zouden gaan. Ze verzocht de gecommiteerden daarom, haar man een advocaat toe te wijzen, die hem zou kunnen helpen bij *'synen dringende nood, en drukkende gyselinge.'*

Naast de groeiende materiële nood kunnen ook nog andere factoren een rol hebben ge-

speeld. Zo moet voor de actieve boer die Pieter zijn hele leven lang was geweest, het verblijf in het cachot geestdodend zijn geweest. Niet voor niets liet Pieter zich eens ontvallen: *'Ik ben dat zitten moeij!'* Verder kunnen ook bepaalde reacties van de Klimmense gemeenschap een rol hebben gespeeld. Er zijn aanwijzingen dat die reacties nogal uiteenliepen. In het algemeen werd het gezin Habets gedurende deze periode door de inwoners van Klimmen vermeden. Dit kwam voort uit angst. Men vreesde, door contacten met het gezin, bij de problemen van Pieter Habets betrokken te raken. Sommige Klimmenaren gingen de contacten met het gezin echter niet uit de weg. Wel werden de bezoekjes liefst zo onopvallend mogelijk afgelegd, omdat men anoniem wenste te blijven. Daarnaast zijn er duidelijk aanwijzingen dat de kinderen Habets werden gepest. De pesterijen waren kennelijk zo erg dat de luitenant-voogd van Staats Valkenburg, Adriaan Ludovicus Pélerin, zich genooddaakt zag om in te grijpen. Per brief riep hij de pas-

toor van Klimmen op om de parochianen de wacht aan te zeggen. Zij dienden zich ten opzichte van de kinderen Habets zorgvuldig te gedragen en zich te onthouden van krenkingen en beledigingen.¹⁶

Verhoor van Anna Maria Heyenraad en Jan Habets

Toen de gecommiteerden het rekest van Anna Maria Heyenraad ontvangen en gelezen hadden, liet men er geen gras over groeien.¹⁷ Nog op dezelfde dag, de eenendertigste augustus, werd mevrouw Habets verhoord. Centraal in het verhoor stond uiteraard de vraag wat ze wist van de koets van Suljard die langs haar huis zou zijn gekomen. Het enige wat zij zich daarvan kon herinneren, was dat haar man toen tegen haar had gezegd: *‘Daar gaat de koetsier voor by, met welke ik brandenwyn gedronken heb, zittende voor op de bock van een koets.’* Zij had toen tegen haar man gezegd: *‘Die heeft een leelyke kneevel, daar wil ik niet mede drinken.’* Verder kon zij zich hiervan niets meer herinneren.

Er werden haar ook vragen gesteld over het door Van Slijpe geschreven rekest. Maar mevrouw Habets maakte meteen duidelijk dat ze niet alles wat daarin stond, had begrepen. Voor haar was alleen belangrijk dat haar gezin schadeloos zou worden gesteld. De gecommiteerden wezen haar echter erop dat ze het rekest wel had ondertekend. Mevrouw Habets verzocht de gecommiteerden toen haar daarvoor te willen verontschuldigen *‘weegens haar onkunde en onnoselheid.’*

Op 7 september verscheen mevrouw Habets nogmaals voor de onderzoekscommissie.¹⁸ Toen de koetsier weer ter sprake kwam, voegde ze daar nog eens nadrukkelijk aan toe dat ze daarmee niet de koetsier van Suljard had bedoeld, maar gewoon een koetsier die haar man had gekend. Verder deelde ze mede dat noch aan haar, noch aan haar man ooit enige belofte was gedaan in ruil voor standvastigheid met betrekking tot de op 3 maart afgelegde verklaring.

Toen op 11 september Jan Habets voor de onderzoekscommissie verscheen, werd hij onmiddellijk geconfronteerd met de herroepen verklaring van zijn vader. Nadat deze aan hem was voorgelezen, werd hem gevraagd wat hij ervan dacht. Jan Habets antwoordde toen *‘dat sulks syn verstand te boven ging!’* Vervolgens werd hem gevraagd of hij had geweten dat zijn vader zijn eerste verklaring zou herroepen. Jan gaf aan daarover geheel onwetend te zijn geweest.¹⁹

Toen Jan Habets na het verhoor terug kwam bij De Salve zei hij: *‘Het is onmogelyk dat myn vader uit vrye wille syne voorige gezegdens herroepen heeft, myne moeder en ik weeten dit beter, en zo het geschied is, dan is of mismloed, of dwang, of corruptie daar van de eenige oorzaak.’*

Verhoor van Nijst Trachts

Evenals Pieter Habets werd ook Nijst Trachts na zijn verblijf in Den Haag gedurende korte tijd weer in vrijheid gesteld. Op 7 juli liet de onderzoekscommissie hem echter opnieuw gevangen nemen, omdat men vreesde dat hij zich aan verdere verhoren zou onttrekken. Dat laatste was ongewenst, omdat er nog te veel zaken waren die om opheldering vroegen. Na een kort verblijf in Valkenburg werd hij daarna vastgehouden in het oude stadhuis van Maastricht, het huidige Dinghuis.²⁰

Hij werd voor het eerst verhoord op 6 augustus. De commissie informeerde toen naar de omstandigheden waaronder de verklaring van 3 maart tot stand was gekomen. Met name wilde men weten in hoeverre er sprake was geweest van beïnvloeding. Nijst Trachts bevestigde toen dat dit inderdaad het geval was geweest. Vooral mevrouw De Salve had zich daaraan schuldig gemaakt. Zij had hem bijvoorbeeld de leeftijd van Suljard ingefluisterd en beschreven hoe hij eruit zag. Mevrouw had ook willen weten of hij Suljard had zien wandelen met één hand op zijn rug. Nijst had zich echter aan die vraag gestoord en had haar geantwoord *‘dat de boeren, daar zo*

nauwkeurig niet op letten en als hy een geheele dag met de paarden in't veld gaan by hun terugkomst geen agt geeven, of de Heeren met een of twee handen op de rug gaan. Vervolgens werd hem gevraagd of er personen waren geweest die hem hadden aangeraden zijn eerste verklaring te herroepen. Ja, die waren er geweest. En Nijst noemde toen de namen van de advocaat Roemers en de pastoor en kapelaan van Voerendaal. Verder wilde men weten welke rol de zoon van de vice-hoogschout, mr. Pieter van Slijpe, had gespeeld. Nadat hij zijn eerste verklaring had herroepen, zo vertelde Nijst, had deze hem twee keer benaderd. De eerste keer had Nijst met hem afgesproken dat hij zich voor een onderhoud zou melden op de Doom in Welten, waar Abraham Jacob De Jacobi woonde, de secretaris van de Heerlense schepenbank. De tweede keer had hij ingestemd met een ontmoeting in de herberg van Mercelbach te Kunrade. Maar beide keren had Nijst verstek laten gaan. De boeren hadden hem namelijk bang gemaakt met de dreiging dat ze hem wel eens in de toren zouden opsluiten en aan de galg konden brengen. Tot slot wilde men nog weten hoeveel personen er op 4 maart op het stadhuis in Maastricht aanwezig waren geweest toen hij zijn verklaring van de derde maart onder ede moest bevestigen. Nijst dacht dat het er zes of zeven waren geweest. Maar hij had niemand van hen gekend behalve *'de oude Slijpe'*.

Op 2 september volgde nog een tweede verhoor. Nijst gaf toen vooral de schuld aan Pieter Habets. Die had hem overgehaald tot het afleggen van een valse verklaring. Hij had zo lang op hem ingepreerd dat hij echt was gaan geloven Suljard op Haeren te hebben gezien. De tweede verklaring was overigens ook niet helemaal uit hem zelf gekomen. Toen had de advocaat Roemers op hem ingepreerd. Ter afsluiting bevestigde Nijst nog eens nu pas echt te begrijpen hoe fout hij was geweest door op 3 maart een valse verklaring af te leggen. Hij hoopte en bad om, op voorspraak van de gecommiteerden, genade te mogen krijgen.

Op 15 september verscheen Nijst Trachts voor de laatste keer voor de onderzoekscommissie. Voor de zoveelste keer bevestigde hij toen dat hij Suljard niet had gekend en ook nooit had gezien. Dat hij naar *'het Spaensch'* was gevlucht, was uit angst voor wat er met hem zou gaan gebeuren. 't Was niet waar dat de heer Van Panhuys hem hiertoe had aangezet, zoals werd rond verteld. Noch had deze hem aangezet zijn eerste verklaring te herroepen.

Pieter Habets en Nijst Trachts op vrije voeten

Misschien had Pieter Habets op een onmiddellijke vrijlating gehoopt nadat hij op 1 september zijn verklaring van de derde maart had herroepen. Daarvan was echter geen sprake. De eerste weken van september zaten hij en Nijst Trachts nog steeds gevangen.

Op 10 september onderhield de commissie Pieter over de omstandigheden waarop op die derde maart de valse verklaring tot stand was gekomen. Ze wilde o.a. weten of hij erbij was geweest toen Nijst Trachts zijn verklaring aflegde, en in hoeverre Nijst daarbij was beïnvloed door mevrouw De Salve. Pieter beantwoordde beide vragen bevestigend. Mevrouw De Salve had bijvoorbeeld met haar schouders aangegeven dat Suljard een bochel had. Verder gaf hij nu toe dat Van Slijpe en De Salve hem hadden beloofd voor de schade te zullen opkomen die hij door zijn gevangenschap zou oplopen, mits hij zich maar hield aan zijn eerste verklaring.

Op 15 september verscheen Pieter voor de laatste keer voor de commissie. Nu wilde men vooral weten of Pieter nog steeds achter zijn hernieuwde verklaring stond. Pieter bevestigde dat. Hij onderstreepte nog eens hoezeer hij het nu betreurde dat zijn eerste verklaring onwaar was geweest. Maar, zo werd hem gevraagd, hoe had hij het dan zover kunnen laten komen? Pieter antwoordde hun dat hij alles te licht had opgevat. Hij had gedacht dat het slechts om een weddenschap ging.

Op 15 september 1789 maakte *'De Hoog Mogende Heeren Staaten Generaal Der Vereenigde Nederlanden'* in een officiële publicatie bekend dat Pieter Habets en Nijst Trachts op vrije voeten zouden worden gesteld. Het daadwerkelijke ontslag ging een dag later in. De geëmmiteerden, A.R. van Heeckeren tot Suideras en H.J. Stavenisse Pous, lieten op die dag weten dat, met instemming van Hun Mogenden, beide personen onder handtasting op

vrije voeten werden gesteld.²¹ Misschien hadden Pieter Habets en Nijst Trachts gehoopt dat met hun vrijlating alle narigheid achter de rug was. Helaas was dat niet het geval. Het ergste moest zelfs nog komen. Vanwege meened zouden ze ook nog strafrechtelijk worden aangepakt.

(Wordt vervolgd)

Noten:

1. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, bijlage 62.
2. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.311, 'Missive van Van Panhuys aan Witte Tulligh d.d. 30 maart 1789'.
3. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr.: 447.305.K., 'Missive van 25 april 1789'.
4. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305.A., 'Brief van Van Panhuys aan Witte Tulligh d.d. 13 april 1789'.
5. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305.A., 'Brief van A.G. Pillera aan Witte Tulligh d.d. 13 april 1789'.
6. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr.: 447.305.A., 'Brief van A.G. Pillera, d.d. 17 april 1789'.
7. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305.K., 'Brief van Van Panhuys d.d. 10 april 1789'.
8. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr.: 447.305.E., 'Verslag juli 1789'.
9. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, 'Verbaal en rapport van de Heeren van Heeckeren tot Suideras en Stavenisse Pous van hunne verrichtingen en bevind, betrekkelijk de bekende zaak van den Rentmeester van Panhuys, d.d. 30 oktober 1789'; GA Maastricht, Indivieze Raad, inv.nr. 144.
10. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, 'Verklaring d.d. 12 juli 1789'.

11. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, 'Verklaring van Pieter Habets d.d. 7 juli 1789'.
12. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, 'Verklaring van Pieter Habets d.d. 1 augustus 1789'.
13. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305.J. 'Verklaring van 28 augustus 1789'.
14. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, 'Verklaring van 1 september 1789'.
15. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, 'Request van Anna Maria Heyenraad'; 'Verslag van Stavenisse Pous d.d. 31 augustus 1789'.
16. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305.A., 'Mededeling van A.L. Pélerin d.d. 20 februari 1790: *'De kinders van P. Habets zeer klaegende en doleerende, dat veele opentlyke affronten moesten onderstaen'*.
17. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, 'Verslag van Stavenisse Pous d.d. 31 augustus 1789'.
18. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, 'Verhoor van Anna Maria Heyenraad d.d. 7 sept. 1789'.
19. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr.: 9053, 'Verhoor van Jan Habets d.d. 11 september 1789'.
20. NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053, 'Brief van Van Panhuys d.d. 15 juli 1789'; 'Verhoor van Nijst Trachts d.d. 6 augustus 1789'.
21. Handtasting: juridische term. Van Dale: 'Plech-tige verklaring of belofte bij handslag, afgelegd in handen van een bevoegd persoon.' [Red.]

De Top-40 van familienamen in Heerlen in 1826

DOOR MARTIN VAN DER WIJST

Genealogische teksten worden in het algemeen niet in dit tijdschrift opgenomen. Daarvoor bestaat een andere 'spreekbuis'. In dit geval gaat het meer om populatiegegevens.

Sommige archiefstukken kan men voor verschillende doeleinden gebruiken. Zo vindt men in het stadsarchief van Heerlen een *lijst van ingezetenen van de gemeente Heerlen welke binnen het Rijk of deszelfs koloniën geboren zijnde of brieven van naturalisatie bekomen hebbende ofwel bij wetsduiding voor Nederlanders gehouden wordende, binnen gezegde gemeente Heerlen eenige of voorname huisvesting houden, opgemaakt overeenkomstig de aanschrijving van zijne Excellentie de heere Staatsraad, Gouverneur der provincie Limburg in dato den 18 Februari 1826.*

Deze lijst heb ik eens gebruikt om aan te geven welke ontwikkeling zich in Heerlen heeft voorgedaan wat betreft het geven van de naam *Joseph* aan pas geboren kinderen.¹ Later maakte ik ruimschoots gebruik van deze lijst voor het artikel 'De beroepsbevolking van Heerlen

omstreeks 1825'.² Nu wil ik deze lijst opnieuw gebruiken en wel als vergelijkingsmateriaal bij een onderzoek naar het voorkomen van familienamen in Heerlen, voornamelijk in [het midden van] de eerste helft der negentiende eeuw. De lijst is daarvoor uitermate geschikt, omdat zij de namen, dus ook de familienamen, bevat van niet minder dan 883 Heerlense mannen van 23 jaar en ouder, precies die groep die kan zorgen voor de verdere naamgeving bij het nageslacht.

Uit de 386 verschillende familienamen heb ik een Top-40 samengesteld van de meest voorkomende namen, dat wil zeggen: van de familienamen die ik vijf keer of meer tegenkwam. Er is een goede reden om bij vier vermeldingen de grens te leggen: waar slechts negen namen vijfmaal voorkomen, er al 22 zijn met vier, 36 met drie en 76 met twee vermeldingen. Eén enkele vermelding zien we 212 maal.

Deze Top-40 ziet er [met vermelding van het aantal personen met de betreffende naam] als volgt uit:

Jongen	15	Eijmael	8	Habets	6
Sijstermans	15	Moenen	8	Hamers	6
Meens	13	Quaedvlieg	8	Keulartz	6
Schepers	13	Smeets	8	Ritzen	6
Lindelauf	12	Vrusch	8	Bosch	5
Dautzenberg	11	Beckers	7	Heuts	5
Bour	10	Cuijpers	7	Hoenen	5
Cordewener	10	Gerards 7		Huits	5
Schils	10	Penners	7	Paulus	5
Vijgen	10	Savelberg	7	Senden	5
Wijnen	10	Vroomen	7	Severens	5
Gorissen	9	Boost	6	Voragen	5
Rosenboom	9	Canter	6	Wetzels	5
Bisschops	8	Gelekerken	6		

We vinden naast Rosenboom driemaal Roosenboom, naast Moenen viermaal Moonen, naast Quaedvlieg driemaal Quaetvlieg, naast Vroomen driemaal Vromen, terwijl Keujlaartz, Keulaerts en Keulertz samen vijfmaal voorkomen naast Keulartz. Graag vestig ik verder de aandacht op het samen achtmaal voorkomen van de namen Merckelbach, Merckelbach en Merkelbag, samen zevenmaal van Jabichs, Jabighs en Jabigs en eveneens zevenmaal van Robroeck en Roebroeck samen, terwijl de namen Plaumen, Ploum, Ploumen, Plumen en Pluijmen samen tienmaal genoemd staan.

Interessant is ook de vergelijking van vorenstaande lijst met de veertig vermeldingen [dus ook een Top-40 toevallig] die de heer Jos Crott in 1985 publiceerde in een artikel in dit tijdschrift over Heerlense families in de 16e eeuw³. Hoewel deze schrijver een ander uitgangspunt heeft en zijn lijst is gebaseerd op parochianen van de Sint-Pancratiusparochie, waartoe toen ook Nieuwenhagen en Schaesberg behoorden, is zij aardig als vergelijkingsmateriaal. De heer Crott maakte een keuze uit de naar zijn schatting toen 250 families, nogal willekeurig en mijns inziens vooral op grond van interessante genealogische aspecten, terwijl ik zuiver getalsmatig werkte.

De namen die zowel op zijn als op mijn lijst voorkomen, zijn:

Jongen, Sijstermans, Dautzenberg, Cordewener,

Schils, Vijgen, Rosenboom, Bisschops, Eijmael, Moenen, Beckers, Cuijpers, Voragen, Wetzels, Merckelbach, Roebroeck.

Namen die bij hem wel voorkomen en bij mij in het geheel niet [dus ook niet in een kleiner aantal dan vijf], zijn: *Clingen, Dortans, Halkan, Hall, Van Hulsberg genaamd Schaeloen, Keibets, Leufkens, Moors, Van de Neschen, Van Schaesberg, Van Schaesberg Strijthagen en Scheijen*, en de varianten op al deze namen. Hij geeft in zijn lijst steeds alle denkbare varianten aan voor één familie, zoals *Van Haner, Van Haenroije* en *Haenraets*, omdat de schrijfwijzen sterk varieerden in tegenstelling tot de 19e eeuw, toen de familienamen als vast beschouwd konden worden. De heer Crott geeft ook over de diverse geslachten informatie, waarnaar ik graag verwijst.

Ondanks deze verschillen in benadering en ondanks het feit dat de bestudeerde gebieden elkaar niet helemaal dekken en tenslotte ook mijn hulpmiddelen en gegevens beperkt waren [bij mij vallen bijvoorbeeld jongens onder de 23 jaar uit de boot], leek publicatie mij interessant en nuttig, met name voor de thans levende nakomelingen en naamgenoten.

Noten:

1. *LvH* 1981 nr. 2 blz. 40-42
2. *LvH* 1981 nr. 3 blz. 64-69
3. *LvH* 1985 nr. 4 blz. 205-220

De eenheden die Oostelijk Zuid-Limburg bevrijdden

DOOR PETER PAUWELS

In het vorige nummer van dit blad stond een foto van een jeep met een Amerikaanse militair, genomen in oktober 1944 in Palemig. De symbolen die op de bumper van de jeep stonden, hebben geleid tot enige kanttekeningen van een onzer lezers. Het driehoekje links-voor bleek namelijk te staan voor de letter 'A' en was geen driehoekssymbool voor een pantserdivisie. Het betreft dus geen voertuig van de 1st Armored Division, maar een indicatie voor het 1ste Amerikaanse leger. Nog meer specifiek betreft het hier een 'engineer-company', hetgeen ook de hoofdletter 'E' verklaart.

Omdat ons blad toch een aanzienlijke schare aan geïnteresseerde lezers kent rond het thema 'Tweede Wereldoorlog', leek het de moeite waard om eens via een afzonderlijk artikel aandacht te besteden aan de diverse eenheden die Limburg hebben bevrijd, met name de huidige regio Parkstad.

Het voert te ver om iedere afzonderlijke eenheid te gaan noemen. Er opereerden nogal wat 'independent units' [snelle tactisch inzetbare eenheden] over het gehele front, die uiterlijk nauwelijks herkenbaar zijn, zij het dan hooguit aan de hand van nummering op voertuigen.

Het leeuwendeel van de bevrijding van regio Parkstad kwam voor rekening van de volgende onderdelen van de Amerikaanse 1st Army [1e Amerikaanse leger]:

- 1) het 'XIX-Corps' [het 19de legerkorps];
- 2) de '2nd Armored Division' [de tweede pantserdivisie];
- 3) de '30th Infantry Division' [de 30ste infanteriedivisie].

US First Army

Alle drie de eenheden maakten deel uit van de Amerikaanse 1st Army, dat een groot deel van de bevrijding van West-Europa voor zijn rekening nam.

Het eerste leger werd in staat van paraatheid gebracht in de Verenigde Staten zélf op het moment dat deze betrokken raakten bij de Tweede Wereldoorlog. Het hoofdkwartier bevond zich in Fort Jay, New York. In oktober 1943 werd het hoofdkwartier overgebracht naar Groot-Brittannië met als taak de voorbereidingen te treffen voor de invasie van het bezette Europa [Operation Overlord]. Onderdelen van de 1st Army namen ook daadwerkelijk deel aan de invasie en gedurende de daaropvolgende 337 dagen van strijd tot aan VE-day ['victory in Europe'] vocht het eerste leger in Normandië, Noord-Frankrijk, delen van België en Nederland, het Rijnland en Centraal-Europa. De aan het eerste leger verbonden eenheden vochten op Utah-Beach, Omaha-Beach, bij Cherbourg, St. Lo, Mortain, de 'Falaise-Argentan-pocket', Parijs en in België, Zuid-Limburg, bij Aken, Hürtgenwald, Keulen, bij de rivier de Roer en bij Remagen. Het eerste leger deed zijn naam meermaals eer aan: als eerste geland op de stranden van Normandië, de eerste troepen die Parijs binnenkamen, de eerste doorbraak van de Siegfriedlinie, de eerste die de Rijn overstaken en de eerste eenheden die de Russen ontmoeten.

Tijdens deze periode vochten onder commando van het Eerste Leger zeven korpsen en maar liefst 40 divisies.

Nadat de strijd in Europa was geëindigd,

werd het hoofdkwartier van het eerste leger, via Le Havre, overgebracht naar het Verre Oosten om de invasie van Japan te gaan voorbereiden. Toen de Japanse regering capituleerde, bevonden zich de bevelhebber en zijn staf in Manilla. Een verdere voorbereiding van de invasie was daarmee komen te vervallen. In juni 1946 keerde het eerste leger terug op zijn basis in New York en kreeg voornamelijk trainingstaken toebedeeld.

Het embleem: Reeds in november van 1918, nog tijdens de Eerste Wereldoorlog, kreeg het eerste leger toestemming voor het dragen van een eigen embleem. De letter 'A' staat min of meer vanzelfsprekend voor Army. De A is tevens de eerste letter van het alfabet, een verwijzing naar het 'eerste'.

2nd Armored Division 'Hell on wheels'

Allereerst dit: in de boeken die de strijd om Oostelijk Zuid-Limburg beschrijven, is steeds sprake van Combat Command A. Nu weten we inmiddels wel dat dit een strategische samenvoeging is van diverse eenheden, maar waar komt de term Combat Command nu vandaan? Daarvoor gaan we terug naar 1942, toen het Amerikaanse leger grondig werd reorganiseerd. Op 1 maart van dat jaar besloot

de legertop om de divisieomvang van drie naar twee regimenten terug te brengen, inclusief twee lichte en vier middelzware tankbataljons. Feitelijk werd de regimentenstructuur losgelaten ten gunste van twee zogenoemde Combat Command Headquarters A en B. Tevens werd het aantal manschappen verhoogd van 12.697 naar 14.620 en het aantal tanks uitgebreid van 380 naar 390. Een volgende reorganisatie leidde tot toevoeging van een drietal infanterie- en een drietal artilleriebataljons aan de reeds bestaande drie tankbataljons. De totale divisieomvang echter werd naar 10.937 manschappen en 263 tanks teruggebracht.

De eenheden die volgens de legerorder van 1 maart 1942 waren georganiseerd, werden 'zware eenheden' genoemd en de eenheden die volgens de legerorder van 1943 werden gereorganiseerd, noemde men 'lichte eenheden' of 'divisies'. De divisies die al in Europa waren, zoals de 2e pantserdivisie behielden hun oude structuur en werden tot de 'zware' gerekend. Voor meer achtergronden over deze reorganisatie verwijs ik graag naar het boek 'Bevrijding Oostelijke Mijnstreek' van Hans Heltzel uit de historische reeks Parkstad.

Voordeel van de reorganisatie was het vrijkomen van een aantal tankbataljons die zodoende konden worden ingezet ter ondersteuning van de infanterie. Zo werd de 30ste Infanteriedivisie tijdens de bevrijding van Parkstad bijgestaan door het zogenoemde 743ste tankbataljon, uitgerust met Sherman- en de lichtere Stuart-tanks.

Het hoofdkwartier van de 2e pantserdivisie bevond zich bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in Fort Benning, Georgia en werd op 15 juli 1940 in staat van paraatheid gebracht. In oktober 1942 werd de divisie overgebracht naar Noord-Afrika waar ze op de stranden van Casablanca, Frans Marokko, aan land werd gezet. De Franse troepen die onder bevel stonden van de Duitsgezinde Vichy-regering, pleegden aanvankelijk verzet, doch al spoedig werd een wapenstilstand overeengekomen. Delen van de divisie werden later ingezet bij de strijd in Tunesië. Op 10 juli

1943 werd de divisie overgebracht naar Sicilië. Nadat daar de Duitse tegenstand was gebroken, werd de hele divisie verscheept naar Engeland. Op 9 juni ['D-Day plus three'] werd de divisie aan land gezet op Omaha Beach en kwam ze voor het eerst in actie nabij het plaatsje Carentan, waar zij ondersteuning bood aan de 101e US-airborne divisie, die daar op hevige Duitse tegenstand was gestuit. Na taaie gevechten [de strijd kenmerkte zich door de vele hinderlagen die de Duitsers legden achter het van hagen vergeven landschap], nam de divisie deel aan Operatie Cobra om de Duitse linies bij St. Lo te doorbreken. Als speerpunt van de 1st Army vocht de eenheid zich in rap tempo een weg door Noord-Frankrijk en werd de eerste Amerikaanse eenheid die voet zette op Belgische bodem. De Duitse verdedigingslinie langs het Albertkanaal werd op 13 september gebroken, waarna enkele da-

gen later, op 15 september, tanks van de divisie Maastricht binnenrolden [Combat Command A, onder bevel van brigadegeneraal Isaac D. White en Combat Command B onder leiding van kolonel John Collier].

Op 3 oktober werd een aanval gelanceerd op de Siegfried-linie. Na te zijn doorgebroken, werd de rivier de Roer overgestoken en slaagde ze erin, de ene na de andere Duitse eenheid op te rollen.

Toen de Duitsers hun Ardennen-offensief begonnen op 16 december 1944, was het de 2de pantserdivisie [Hell on Wheels] die de belegerde Amerikaanse eenheden in België en Luxemburg te hulp kwam. Deze keer waren het niet alleen de Duitsers waartegen moest worden gevochten: het extreem slechte weer vormde een verzwarende factor in de strijd.

De bijdrage van de '2nd' bestond uit het zuiveren van het gebied van Houffalize tot aan de rivier de Ourthe en ze leverde zo een belangrijke bijdrage in het stoppen van het Duitse offensief.

De verliezen tijdens de strijd in de Ardennen waren uitzonderlijk laag: 12 doden, 402 gewonden en 26 vermisten. De divisie werd nadien in en nabij Heerlen op sterkte gebracht ter voorbereiding van de aanval op de Roer.

Begin 1945 werd de divisie onder bevel van het Negende Leger gebracht met als taak als speerpunt te fungeren in Operatie Grenade, een aanval bedoeld om de Rijn te bereiken. Op 27 maart van dat jaar stak de divisie de Rijn over. Vijf dagen daarna ontmoetten de 2de en de 3de tankdivisie elkaar bij het Duitse Lipstadt, waardoor 326.000 Duitsers van Heeresgruppe B onder veldmaarschalk Model werden ingesloten. In rap tempo begon daarna de opmars naar de Elbe, die door onderdelen van de 2de pantserdivisie werd bereikt op 11 april. Aflossing van de divisie vond plaats op 21 april, waarna ze richting Braunschweig werd gedirigeerd ter voorbereiding van bezettingstaken in Berlijn. Na haar taak als zodanig in Berlijn en Frankrijk te hebben verricht, keerde de divisie in 1946 terug in de Verenigde Staten.

De divisie nam deel aan zes veldtochten en

Het embleem van de pantserdivisies bestond uit een gekleurde driehoek met daarin opgenomen een cijfer [2 voor tweede pantserdivisie]. Toen in 1918 tanks aan het westelijk front hun opwachting maakten, ontstond al snel de behoefte aan een identiteitsversterkend insigne. Op initiatief van kolonel George S. Patton werd een embleem ontworpen dat de toenmalige wapenonderdelen combineerde, namelijk het geel van de cavalerie, rood van de artillerie en blauw voor de infanterie. De officieren, belast met het ontwerp, vonden dat het embleem een piramide van kracht moest zijn, vandaar de driehoekige vorm.

verloor 5.864 manschappen, dood of gewond. De divisie kreeg in de loop van het conflict de bijnaam 'Hell on Wheels'.

Dit kwam door een opmerking in 1941 van haar commandant, George S. Patton, die zich als volgt uitliet over zijn manschappen: *'They'll be hell on wheels when they meet with the enemy.'*

30th Infantry Division 'Old Hickory'

De divisie is vernoemd naar de zevende president van de Verenigde Staten: Andrew Jackson [1767-1845]. Jackson was voor velen het voorbeeldtype van de Amerikaanse pionier. Aan hem hebben de Amerikanen een belangrijke zege bij New Orleans te danken in de zogenoemde Tweede Onafhankelijkheidsoorlog tegen de Engelsen in 1812. Jackson wordt beschouwd als een van de krachtigste presidenten van de VS. Hij doet zijn bijnaam, Old Hickory, dan ook alle eer aan: een taai en moeilijk buigzame houtsoort en verwijzend naar het karakter van Jackson.

In 1917 werd de divisie samengesteld uit jonge mannen, afkomstig uit North- en South-Carolina en Tennessee. De divisie nam deel aan belangrijke veldslagen in Noord-Frankrijk, zoals het Somme-offensief en het Belgische Ieper. De divisie werd na de oorlog ontbonden en opgedeeld in eenheden van de Nationale Reserve [National Guard].

In september 1940 werd de divisie weer geactiveerd, thans ook met manschappen uit de staat Georgia. De divisie kwam onder federaal gezag en vond haar thuishaven in Fort Jackson. Tot 1944 werd de divisie getraind in Camp Blanding, Florida.

In februari 1944 arriveerde de divisie in Engeland. Haar vuurdoop onderging de divisie reeds op 6 juni, D-day, als vervanging van eenheden van de 29e Infanteriedivisie, die zware verliezen leed op de Normandische stranden.

Op D-day plus 4 arriveerde het leeuwendeel van de divisie in Frankrijk en werd vrijwel meteen ingezet tegen de Duitsers.

Tijdens Operatie Cobra in juli 1944, die tot

doel had een uitbraak uit Normandië te forceren, onderging de divisie een zwaar bombardement van de eigen luchtmacht; 88 manschappen vonden de dood en een 500 raakten gewond. Voor de slagkracht van de divisie hadden deze verliezen geen betekenis. Sterker nog, als voorhoede tijdens Cobra forceerde de '30ste een geweldige doorbraak om zodoende de weg vrij te maken voor Patton's 3rd Army om Brest en Bretagne te bevrijden.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog verdiende de divisie twee bijnamen: 'Workhorse of the western front' en 'Roosevelt's SS'. De laatste bijnaam kreeg de divisie van de Duitsers vanwege haar taai verzet tegen de 1e Duitse pantsersdivisie en Hitlers keurkorps, de SS-Division Leibstandarte. Deze Duitse eenheid van de Waffen-SS vormde de hoofdmacht van de Duitse tegenstand tegen de geallieerden en had als taak een doorbraak bij St. Lo te voorkomen. De 30e slaagde erin, het Duitse verzet

Het embleem. Een ovaal schild dat de letter 'O' voorstelt, met daarin verwerkt de letter 'H' en driemaal het Romeinse cijfer 'X', voor 30. Kleuren: rood en blauw. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het embleem horizontaal gedragen.

‘aan flarden te scheuren’ en zodoende Pattons tankeenheden in snel tempo door Frankrijk op te laten rukken. Mogelijk heeft dit de oorlog zelfs met enkele maanden verkort.

Tijdens de slag om de Ardennen ontmoette de 30ste haar oude vijand opnieuw. De 1ste Duitse pantserdivisie was bestemd om een doorbraak door de Ardennen te forceren. Nadat de slag om de Ardennen was verloren, zou de Leibstandarte niet meer worden ingezet.

De ‘Old Hickory-divisie’ werd geformeerd en getraind onder commando van generaal-majoor Henry D. Russel. Hij werd opgevolgd door generaal-majoor William Simpson, die later het bevel zou krijgen over de 9th US Army, waartoe ook de 30ste behoorde. Tijdens de laatste periode van training werd het bevel overgenomen door generaal-majoor Leland S. Hobbs, die de divisie door de oorlog zou leiden tot aan de ontmoeting met de Russen aan de Elbe in april 1945.

Na het beëindigen van de vijandelijkheden kreeg de 30ste een bezettingstaak toebedeeld in Duitsland, nabij de Tsjechische grens. In november 1945 werd de divisie in Amerika ontbonden. Manschappen van de 30ste richtten kort nadien de 30th Infantry Association op, die jarenlang zorg heeft gedragen voor herdenkingsreizen naar Europa.

Het XIX-legerkorps

Om de lezer beter inzicht te geven in de betekenis van het legerkorps in de Tweede Wereldoorlog, volgt hieronder een korte beschrijving van de motieven rondom de oprichting van zogenaamde legerkorpsen.

Bij het uitbreken van de oorlog waren de Verenigde Staten verdeeld in negen afzonderlijke territoria, genaamd ‘Corps Areas’. Deze waren verantwoordelijk voor alle administratieve, tactische en ondersteunende diensten van de onder hun bevel staande eenheden. Zo waren tal van eenheden, zoals Military Police, Quartermaster en Ordnance Corps, Medical Units, Cavalry, luchtafweer etc. toebedeeld aan de korpsen. Deze eenheden werden als

Het embleem van het xixe korps. Oorspronkelijk was gekozen voor een afbeelding van een klok. In oorlogstijd werd het vervangen door de afbeelding van een tomahawk op een blauwe achtergrond. Het ontwerp werd nog gedurende de oorlogstijd gewijzigd.

tactische elementen ingezet om steun te leveren aan de divisies die onder bevel van het korps stonden.

Ter bevordering hiervan werd in 1943 een reorganisatie doorgevoerd die de slagvaardigheid bevorderde [zo werden bijvoorbeeld de Military Police onder bevel van de 1st Army gesteld].

In totaal waren op het Europese strijdtoneel 23 Amerikaanse korpsen actief. Vijftien hiervan ressorteerden direct onder het Amerikaanse leger. De overige stonden onder bevel van Britten en Canadezen. Ieder legerkorps beschikte over een aantal divisies, 61 in totaal. Het korps dat een belangrijke rol speelde bij de bevrijding van de destijds Oostelijke Mijnstreek, was het xixde, afkomstig van Camp Polk in Louisiana. Vanaf begin januari 1944 was het gestationeerd in Wiltshire in Engeland.

Vijf dagen na de invasie, om precies te zijn op 10 juni, ging het hoofdkwartier van het korps aan land op Omaha-beach in Normandië. Hier kreeg het opdracht om de uitbraak uit Normandië te forceren.

Op 3 september bereikten eenheden van het korps de Frans-Belgische grens en veroverden Doornik. Op 12 september zette de 113th Cavalry group [Red Horse] als eerste voet op Nederlandse bodem. Het 117de Regiment van de 30ste infanterie-divisie bevrijdde op 13 en 14 september Maastricht. Jonge Maastrichtenaars boden het 119de korps hulp. Dit beschikte over een telefoonverbindingssysteem waarmee tot ver achter het front informatie verkregen kon worden.

Na hevige Duitse tegenstand in en nabij Valkenburg, werd op 17 september Heerlen bereikt door het 119de regiment van de 30ste divisie, alsmede door eenheden van de 2de pantserdivisie [Hell on wheels]. De bevrijding van Heerlen werd voltooid op 18 september. De troepen rukten op 18 september verder op in oostelijke richting [onder andere naar Schaesberg].

In de tweede helft van september stagneerde de opmars door Zuid-Limburg. Enerzijds van-

wege de op handen zijnde operatie Market-Garden [luchtlandingsoperatie om een zestal Rijnbruggen te veroveren en zodoende een snelle opmars te kunnen maken naar het Ruhrgebied], anderzijds ook 'als stilte voor de storm' ter voorbereiding van de aanval op de Westwall [Duitse verdedigingslinie met bunkers en betonnen tankversperringen langs de Roer]. In het aanvalsplan werd ook de oude keizerstad Aken meegenomen. Als vestingstad was Aken aanzienlijk versterkt met Duitse troepen en het zou nog tot 21 oktober 1944 duren voordat de Stadtkommandant, Oberst G. Wilck, zich overgaf.

Korte tijd van tevoren werd het hoofdkwartier van het 119de korps in Heerlen gehuisvest. Heerlen werd aangewezen als zogenoemd 'restcenter', een plaats waar frontsoldaten de mogelijkheid kregen om enkele dagen weer op verhaal te komen.

Het 119de korps had tot nu toe onder bevel gestaan van generaal-majoor Charles H. Corlett. Nadat deze om gezondheidsredenen zijn bevel moest opgeven, werd hij vervangen door generaal-majoor Raymond S. Mc Lain, die op 18 oktober in Heerlen arriveerde. Hij werd bevelhebber over 3 divisies met in totaal 65.000 manschappen.

Toen op 16 december 1944 het Ardennenoffensief onder bevel van Generalfeldmarschall Gerd von Rundstedt begon, verliet het korps in allerijl Heerlen. Het hoofdkwartier werd verplaatst naar de abdij van Kornelimünster. De opdracht luidde om de noordelijke flank van 'the Bulge' [de Amerikaanse bijnaam voor de Ardennen] te verdedigen. Het korps kreeg daarbij het bevel over de 104de, 78ste en 8ste infanteriedivisies [deze eenheden behoorden eerder tot het 711e korps van het Eerste Leger].

Door de taai tegenstand, maar ook door gebrek aan benzine moesten de Duitsers al snel de benen nemen en zich terugtrekken achter de Westwall.

Het 119de korps neemt de oude noordelijke posities weer in en krijgt weer het bevel over de 29ste, 30ste, 25ste pantser- en als nieuwkomer de 83ste infanteriedivisie. In februari rukt

Affiche bij de bevrijding van Limburg.

SA Heerlen Topografische Atlas B 256.

MB-howitzer, gefotografeerd bij het binnentrekken van Palenberg.

het XIX-korps op naar het Ruhrgebied. Na het oversteken van de Rijn van 23 tot 30 maart 1945 is de omsingeling van het hele Ruhrgebied door twee Amerikaanse legerkorpsen, het XIX en het VIIde, weldra een feit. Bij de strijd om het Ruhrgebied speelde ook de 17de luchtlandingsdivisie een belangrijke rol.

De sterkte van het legerkorps bedroeg op dat moment 120.000 manschappen met 1.000 tanks. De Amerikanen maakten 172.000 Duitsers krijgsgevangen.

Nadien begon voor de Amerikanen de strijd om de hoofdprijs: Berlijn! Tijdens de opmars naar de Reichshauptstadt werden talloze krijgsgevangenen en dwangarbeiders bevrijd. Het 1104th Engineer Groep kreeg als taak de afvoer van deze mensenmassa's te organiseren door het inzetten van treinen. Meer dan 25.000 personen werden zo teruggebracht naar het land van herkomst.

Berlijn zou echter nooit door de westerse geallieerden worden bereikt. Waarschijnlijk waren het vooruitzicht van duizenden Amerikaanse gesneuvelden en het feit dat volgens afspraak Berlijn toe zou vallen aan de Russen, aanleiding voor Eisenhower om de opmars te stoppen. Wel ontmoette de 113th Cavalry group op 30 april 1945 eenheden van het Russische XXVIIe Gardeleger. Voor het XIXe

korps was hiermee de oorlog voorbij.

Toch bleef er na het beëindigen van de vijandelijkheden in mei 1945 nog volop werk aan de winkel voor het korps. Dit had voornamelijk betrekking op taken zoals medische verzorging van gewonden, de repatriëring van krijgsgevangenen en het opsporen van nazimisdadigers.

Tenslotte: niet lang na het beëindigen van de vijandelijkheden, manifesteerden zich duidelijk de tegenstellingen tussen de voormalige geallieerden. Het destijds 'vrije westen' kwam in alle opzichten lijnrecht te staan tegenover de ideeën van de communistische overheersers van Oost-Europa. De Koude Oorlog stond voor de deur, waardoor de westerse landen al snel tot een nieuw militair samenwerkingsverband kwamen: de NAVO. Om die reden zijn de Amerikaanse strijdkrachten tot op heden nooit uit Europa vertrokken.

Bronvermelding:

J. GOUVERNE, *XIX Corps/Hell on Wheels/Blue and Gray* [1978]

RICHARD W. SMITH, *Shoulder sleeve insignia of the US Armed Forces* [1981, 2nd Edition] ISBN 0-9618883-3-4;

PHILIP CATCHER, *US 2nd Armored Division* [1979] ISBN 0-85045331-3;

H. HELTZEL, *Bevrijding Oostelijke Mijnstreek* [2004] ISBN 90-804217-8-2.

Signalementen

DOOR R. BRAAD EN M. VAN DER WIJST

Zumbó diksiejoneer

Uitgebreide woordenlijst in Simpelvelds en Bochtolter dialect. Verzameld door de 'sectie dialect' van Heemkundevereniging 'De Bongard'. Samengesteld door W.A.A.F. Strolenberg. Simpelveld 2005. ISBN 90-805883-2-6. 390 blz.

Dankzij vele subsidies en sponsorbijdragen kon dit woordenboek Simpelvelds/Bochtolter-Nederlands en omgekeerd van de persen rollen. Jarenlang heeft de sectie dialect van de Heemkundevereniging *De Bongard* [zie: www.debongard.nl] woorden uit de mond van de dorpsbewoners genoteerd en verzameld. Veel woorden zijn in beide dorpsdialecten hetzelfde. Toch zijn er ook verschillen te bespeuren. De Simpelveldse woorden met *j* spreek je in

Bochtolter vaak met *j* uit. Asperges zijn zo respectievelijk: *sjpargel* en *sjparjel*. Maar er zijn ook woorden die heel anders zijn: *knole* en *doppe* [tollen – het bekende kinderspel met tol en zweepje], *zeefbloas* en *zeefbel* of *dieënsdag* en *deesdag* bijvoorbeeld. De heemkundevereniging heeft het dialectproject professioneel ogend aangepakt. Al in 1992 formuleerde een commissie een schrijfwijzer, nog voordat Veldeke met een officiële versie kwam. De commissie 'sjriefwies' heeft daarmee een eenduidige schrijfspraak gemaakt die nauwelijks misverstanden kan oproepen voor uitspraak en schrijfwijze. Zelfs een Hollander zou nu het Simpelveldse of Bochtolter dialect kunnen leren, hoewel die zijn accent natuurlijk nooit kwijtraakt. Het dialect van beide dorpen aanleren zal gemakkelijker worden als er ook nog een stukje grammatica voor de zinsopbouw wordt uitgegeven. Dat ontbreekt hier en is wellicht iets voor een volgend boek! Wat in dit boek ook ontbreekt zijn moderne begrippen als 'computer' of 'televisie'. Ook daar heeft de sectie dialect in voorzien, want ze ziet zelf ook wel dat taal altijd in beweging is. Primair heeft de sectie vooral de taak opgenomen tot het registreren van woorden die uit het spraakgebruik dreigen te verdwijnen, zoals *vlaamhoeët* en *vlaszoam*. Nieuwe en ook vergeten woorden kunnen nog steeds worden opgegeven [zie de website of de adressen in het boek]. Het boek is voor € 12,50 te koop bij Heemkundevereniging *De Bongard* door dit bedrag over te maken op girorekening 276159 onder vermelding van 'Zumbó diksiejoneer'. Inwoners van Simpelveld en Bochtolter krijgen het boek dan thuisbezorgd. Anderen kunnen € 350 extra overmaken voor verzend- en verpakkingskosten. [RB]

**Bodemkundig onderzoek en aanvullende archeologische inventarisatie
Tichelbeekstraat, Heerlen**

In verband met de aanleg van een bergbezinkbassin [onthoudt dit woord voor het scrabbelen!] werd in 2001 een bodemkundig onderzoek ingesteld. Er werden geen bijzondere archeologische vondsten gedaan. De 13 boringen, variërend tot 4 meter diepte, gaven inzicht in de bodemsamenstelling, hoofdzakelijk zand, veen en klei met op een zekere diepte een laag van grind, loss, kalk en vuursteenbrokjes. Het betrof meest bedding- en hellingmateriaal van de Geleenbeek. Een verklarende woordenlijst en een bruikbaar overzicht van archeologische perioden completeert het geheel. [MVDW]

De Nederlandse Arbeidsdienst 1940-1945. Ontstaan, opkomst en ondergang

Willem F. van Breen, Zutphen, Walburg Pers, 2004. 471 blz. ISBN 90-5730-324-8. € 39,50.

Als je iets hebt met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, dan is 'Koenraad van den Arbeidsdienst' geen onbekende. Hij prijkte op allerlei affiches van het Duitse propaganda-apparaat die de Nederlandse Arbeidsdienst [NAD] als een edel fenomeen voor de vrijwillige arbeidsdienst moest neerzetten. Vanaf 1 april 1942 waren alle achttienjarigen verplicht een half jaar dienst te doen. Van Breen die zelf ook voor de NAD heeft gewerkt vroeg zich zestig jaar na dato af, welke bedoelingen de Duitsers ermee hadden. Na enkele jaren spitwerk in de archieven van voornamelijk het NIOD, Nationaal Archief en het Instituut voor Militaire Geschiedenis doet hij in dit boek uitvoerig verslag van zijn bevindingen. Het is voor het eerst dat over de NAD zo'n uitvoerig boekwerk verschijnt met informatie over de organisatie, de achtergronden en het dagelijks reilen en zeilen. De wetgeving, de nationaal-socialistische vorming en propaganda, het leven in de kampen en waar deze lagen, on-

derduiken, de censuur, de kopstukken, geen onderdeel blijft onbesproken. De auteur behandelt de NAD tot en met de zuivering van de top na de oorlog. Voor een deel gaat de auteur af op zijn geheugen en op getuigenverslagen van lotgenoten. Dat kleurt volgens eigen zeggen zijn verhaal, maar geeft wel meer de sfeer en ervaringen weer van het gebeurde. Uit de feiten in de archieven, uitvoerig weergegeven in dit boek, is dit niet altijd te beschrijven. Toch valt die persoonlijke inkleuring naar mijn idee reuze mee. Van Breen zet met deze degelijke studie over een dienst, die tot doel had het nationaal-socialistische ideeëngoed aan de Nederlandse jongeren over te dragen, het systeem van indoctrinatie duidelijk uiteen. Gelukkig dat de indoctrinatie van die jongeren door hun opvoeding en voornamelijk christelijke achtergrond nauwelijks is gelukt. Dat de NAD is mislukt, gaf ook Seyss-Inquart tegen het eind van de oorlog al toe. [RB]

Daarom, Parkstad Limburg

Gina Vodegel e.a., Uitgave WEAN €29,95.

ISBN 90-807481-7-X, 240 blz.

Over de verschijning van dit boek ben ik enthousiast. Waarom, zal ik hierna aangeven. Toch heb ik een aantal kritische opmerkingen.

Het voorwoord is te protserig om geloofwaardig te zijn. Men leest er over 'een volledig authentiek heuvelland', 'een breed pallet aan breedtesportfaciliteiten dat fonkelt' en 'prachtige oude voor de mijnwerkers aangelegde parken en heemtuinen'.

Ook taalkundig is er het een en ander mis: 'enige decennia jaren later voltrekt zich hetzelfde fenomeen' en 'kreeg men de naam Randstad toegediend'. Ook storende drukfouten, zoals in de inhoudsopgave 'Kerkade', verminderen het leesgenot.

Bij veel illustraties mis ik een verklarende tekst. Zelfs als inwoner van deze streek mis je informatie. Omdat het meer een kijkboek is dan een leesboek, doet zich dit pijnlijk voelen. Men zou wel wensen dat het een fotoboek was geworden met goede bijschriften, want een heel grote verdienste van dit boek is wel de rijkdom aan foto's op allerlei gebieden. De foto's zijn ook vaak in het meest gunstige jaargetijde gemaakt, zodat het een plezier is ernaar te kijken. De hier genoemde negatieve punten worden helaas niet weggenomen door de merkwaardige zin op de laatste bladzijde: 'Mocht er in uw visie toch nog iets ontbreken, dan is daar een verklaring voor'.

De vertaling van 'winkbülle' door 'opschepers' is gedurfd maar goed. Het overzicht van de mijnperiode, de bokkenrijdersgeschiedenis, de informatie over Pinkpop, Nonke Buusjke en de stoomtrein, het is allemaal nuttig. Als je leest dat Furenthela als oude naam van Voerendaal 'dichtbevolkte Romeinse nederzetting' betekent [blz. 30], vraag je je wel af of Coriovallum misschien daar lag en niet op het huidige Heerlense grondgebied. Hier is wellicht een folder, artikel of boek geraadpleegd, zoals op diverse plaatsen blijkt dat men heel veel

'leesmateriaal' heeft gebruikt voor dit boek. Dit kan alleen leiden tot de wens dat er in wetenschappelijke publicaties vaker iets wordt rechtgezet. Het voorliggende boek is voor een ruim publiek, en de schuld voor eventuele fouten ligt bij anderen. Het raadplegen van andere werken heeft wel geleid tot bijvoorbeeld een nauwkeurige beschrijving van de vroedmeesterpad in het hoofdstuk over Simpelveld. De verdeling in zeven aparte verhalen overeenkomstig de gemeentelijke indeling leidde er wel toe dat er vrij vaak herhalingen in staan, omdat men steeds weer opnieuw de Romeinse tijd, de natuur, de Franse tijd, de mijnperiode, de samenwerking binnen Parkstad en nog meer periodes en activiteiten meende te moeten behandelen. Zo wordt ook de landgraaf in het ene verhaal als middeleeuws en in het andere als van het begin van onze jaartelling aangeduid. Men heeft wel de kans allerlei onderwerpen en jaartallen te noemen, huize/kasteel Raath [1804], de askist/sarcofaag [1930], bakkerij Aroma [1932], de botanische tuin [1939], het wmc [1951], d'r Joep [1956], AFCENT/AFNORTH [1966] en wijngoed Fromberg [1991]. We lezen ook dat Heuschen & Schrouff Oriental Food Trading in Landgraaf in 1961 als een van de eersten in Europa met de import van ingrediënten uit Azië begonnen, en wel omdat er een opvangcentrum was van mensen uit het vroegere Indië. Het unieke aan dit boek is dat de algemene geschiedenis samengaat met de historie van bedrijven, instellingen en ondernemers. Men kan met het boek boeiende uren doorbrengen en dat kan men niet van elk boek zeggen, [MVDW]